

TRABZON VİLAYETİ ÖRNEĞİNDE OSMANLI DEVLETİ'NDE MUZIR NEŞRİYATLA MÜCADELE

Hakan TAN*

Öz

Basın ve yayın faaliyetlerinde gerçekleşen gelişim ve dönüşüm uygarlık tarihine pek çok açıdan katkı sağlamıştır. Özellikle matbaanın yaygınlaşmasının ardından kâğıda dökülen bilgi ve düşünceler çok sayıda insan tarafından kolaylıkla ulaşılabilir hale gelmiştir. Ancak bu durum iktidarları endişelendirmiştir. Devleti yönetenler, düşüncelerine ve menfaatlerine ters düşen yayınlara karşı bazı önlemler geliştirmişlerdir. Buna bağlı olarak yöneten sınıf tarafından onaylanmayan yayınlara karşı sansür uygulanması yaygınlaşmıştır. Sakıncalı görülen eserleri tespit etmek, kontrol altına almak ve yayılmasını önlemek için çeşitli kurumlar oluşturmuş, farklı uygulamalar ortaya konulmuştur. Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin muzır olarak nitelendirdiği yayınlara karşı vermiş olduğu mücadele Trabzon Vilayeti örneğinde ele alınmıştır. Muzır yayınlara karşı devletin bakış açısı, muzır neşriyatın hangi yollarla Osmanlı ülkesine sokulduğu ve bu kapsamda devlet tarafından alınan önlemler incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Basın, Neşriyat, Trabzon Vilayeti, Muzır Yayın

Abstract

Struggling with Detrimental Publications in the Ottoman Empire in the Case of Trabzon Province

The development and transformation of the press and publishing activities contributed to the history of civilization in many ways. Especially after the widespread use of the printing press, the information and ideas put on paper became easily accessible to many people. However, that situation started to worry the state administrators. State administrators tried to develop some measures against all kinds of publications that were contrary to their opinions and advantages. Accordingly, censorship against publications not approved by the ruling class became widespread. They established various institutions and put forward different practices to detect, control, and prevent the spread of the documents they called detrimental. In this study, the struggle of the Ottoman Empire against the publications described as detrimental is discussed in the Trabzon Province. The state's point of view against such publications, how detrimental publications were

* Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Çarşamba İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü/SAMSUN.

E-posta: tn.hakan@gmail.com ORCID: 0000-0003-3420-176X

(Makale Gönderim Tarihi: 15.09.2022 - Makale Kabul Tarihi: 03.03.2023)

introduced into the Ottoman country, and the measures taken by the state in this context were tried to be examined.

Key Words: Press, Publication, Trabzon Province, Detrimental Publication

Giriş

Belgelerde genellikle evrak, neşriyat, risale ve gazete kelimeleri ile birlikte kullanılan muzır kavramı sözlükte; zarara sokan, zararı dokunan, ziyan ettiren, zararlı şeklinde tanımlanıyordu.¹ Özellikle yabancı devletlerde basılan kitap, risale ve gazeteler; Osmanlı topraklarında karışıklık çıkarıp bölünmelere zemin hazırlama, ayrılıkçı hareketleri kahramanlık olarak sunma ve böylelikle isyan ve ihtilalleri teşvik ve tahrik etme amaçlı yayınlar olarak değerlendirilip muzır sayılıyordu. Ancak yine de Osmanlı devlet adamlarının bakış açısında bu kavramın ne ifade ettiği yeterince açık değildi. Bu tür kavramlar üzerinde fikir birliğinin sağlanması noktasındaki zorluk yine muzır yayın kavramı için de geçerliydi ve bunun ölçütlerini belirlemek bir hayli zordu. Fakat, resmi belgelerden yola çıkılarak bu kavram üzerinden bir değerlendirme yapıldığında devletin birliğine ve bütünlüğüne zarar veren, İslam dininin kutsal saydığı değerlere saldıran, saltanat ve padişahlık makamlarına yönelik hakaret içeren, devlet adamlarının yapmış oldukları işleri kötüleyen, toplumu oluşturan farklı etnik ve dinî grupları aşağılayan ve tepkilerine neden olan, *gerçeğe aykırı* bilgilerle halkın bir bölümünü hükümete karşı kıskırtan yayınlar zararlı/sakıncalı yayın kategorisine sokuluyordu.²

Osmanlı Devleti'nin özellikle son yüzyılında muzır yayın sayısındaki artış ve devletin bu tür yayınlarla mücadelesi dikkat çekmektedir. Kimi araştırmacılara göre XIX. yüzyılın sonlarındaki bu artış Berlin Kongresi'nde benimsenen Osmanlı toprak bütünlüğünün bir kenara bırakılması ve barışçıl yollarla Osmanlı topraklarının paylaşılması planının bir parçası olmasından kaynaklanıyordu.³ Bu bağlamda, Osmanlı devlet adamları muzır neşriyat nazarındaki yayınların ülkeye sokulmasının önlenmesi, ele geçirilen evrakların içeriğinin tespiti ve haklarında yapılacak işlemler hususunda bir takım caydırıcı önlemler almak durumunda kalmışlardı. Ancak öncelikle bu tür yayınların ülkeye hangi yollarla sokulduğu önem arz ediyordu. Bu hususta yapılan incelemelerde özellikle II. Abdülhamid döneminde muzır yayınların ülkeye girişinde ecnebi postanelerin etkinliği öne çıkıyordu.⁴ Diğer taraftan İstanbul'un demiryolu ile Avrupa'ya bağlanması ve ulaşım imkânlarının artışına paralel olarak muzır neşriyatın ülkeye giriş yolları da çoğalmıştı.⁵

1. Muzır Yayınlarla Mücadele Ekseninde Devlet Politikası

XV. yüzyılda baskı tekniğinde yaşanan gelişmeler ve basım alanında gerçekleşen hızlı dönüşüm dünyayı farklı bir noktaya doğru taşımaya başlamıştı. Basılı eserlerin sayısının artması insanlara kültürel alanda katkı sağlarken dini ve siyasi otoriteleri

¹ Şemsettin Sami 2007, s.1461.

² Saydam 2019, s.253.

³ Koloğlu 1998, s.81.

⁴ Aslan 2019, s.352; Saydam 2019, s.261; Koloğlu 1998, s.78.

⁵ Koloğlu 1998, s.130.

tedirgin etmekteydi. Yazılı eserlerin elde çoğaltılması sayılarının sınırlı kalmasına neden olurken kontrol edilebilirliği kolaylaştırmaktaydı. Ancak yaşanan gelişmelerle basılı eserlerin sayısının hızlı bir ivmeyle artış göstermesi söz konusu yayınların içeriğinin kontrolünü de zorlaştırıyordu. Bu nedenle söz konusu yayınların kontrol altına alınabilmesi için Batılı devletler önlemler almaya başladı. İlk dönemlerde basının kent veya ülke ekonomisindeki önemine ve aynı zamanda matbaacıların ve kitapçıların siyasi ve dini otoritelerle ilişkilerine göre değişiklik gösteren bir takım mesleki kurumlar ve etik kurallar oluşturuldu. Bu kurallar, bir taraftan kitabın *niteliğini* temin ederken diğer taraftan da içeriğini etkilemekteydi. Böylece *sansür*, tüm Avrupa ülkelerini etkileyen bir olgu olarak ortaya çıktı. İtalya, İngiltere ve Fransa gibi ülkeler oluşturdukları kurumlarla matbaaları ve kitapçıları kontrol altına almayı amaçlamıştı. Londra'da 1557 yılında kurulan *Stationers' Company*'ye *sapkın*, *ahlaksız* veya sadece *gizli* olarak kabul edilen kitapların kontrol altında tutulması yetkisinin tanınması İngiltere'nin *muzır neşriyat* ile mücadelesinin başlangıcıydı. Diğer taraftan Paris'te 1618'de *Chambre Syndicale*'in yönetimi altında kurulan *Printers and Booksellers Community* bazı kitapların satılabileceği bölgeleri sınırlandırmakla sorumluydu. Paris'teki bu durum ise yetkililerin ülkenin her tarafında aynı kitapların satılmasına müsaade etmediklerini ve bu alanda bir sınırlama getirdiklerini göstermektedir.⁶

Matbaacılık faaliyetlerindeki söz konusu artışa paralel olarak Batılı devletlerin uygulamaya koydukları politikalar değişirken, kapsamı da genişlemeye başlamıştı. Gümrüklerin gözetim altında tutulması, matbaalara ve kitap dükkanlarına düzenli kontrollerin yapılarak yasaklı kitaplara el konulması Avrupalı devletler tarafından alınan önlemlerden yalnızca bir kaçıydı. Basımı ve dağıtımı yasak olan kitapların listelerinin hazırlanması sansüre yeni bir boyut kazandırmıştı.⁷ Avrupalı devletlerin matbuat hayatına dair yaklaşımları bu yönde ilerlerken, Osmanlılar da benzer yöntemlerle muzır yayınlara karşı mücadele içerisine girmişlerdi.

XIX. yüzyılın son çeyreği, özellikle II. Abdülhamid'in saltanat yılları, Osmanlı matbuat hayatının hem ülke içinde hem de dışında oldukça hareketli olduğu bir dönemdi. Yeni açılan eğitim kurumları dışında Tanzimat'tan itibaren gelişen fikir akımları ve muhalif hareketlerin propaganda faaliyetleri söz konusu dönemdeki yayın hayatını hareketlendirirken aynı zamanda hem siyasi hem de dini içerikli eserlerin sıkı bir denetimden geçirilmesini beraberinde getirmişti.⁸ Osmanlı idarecileri, tıpkı Batı'da olduğu gibi, muzır yayınlara mücadele etmek amacıyla farklı dönemlerde çeşitli yöntemlere başvurmuşlardı. İrade ve nizamnamelerle kontrol altına alınmaya çalışılan matbuat, zamanla kanunlara dayanarak sansüre tabi tutulmuştu. Kanuni hareketler her ne kadar 1840'lardan itibaren başlamışsa da 1857 Matbuat Nizamnamesi ilk basın yayın kanunu olarak yürürlüğe girmişti. Bu nizamname ile matbaaların nasıl açılacağına yan

⁶ Sabato 2014, s.55,56. Japonya'da da basılı eserlere karşı takip edilen siyaset Avrupa'dakinden pek de farklı değildi. Japonya'da sansürün geçmişi Tokugawa (1603-1868) dönemine kadar uzanmaktaydı. Askeri diktatörlük, mevcut duruma ve otoriteye karşı zararlı olduğunu düşündüğü eşyalara ve fikirlerle sansür uygulama noktasında oldukça ilgiliydi. Yau ve Wong, 2021, s.23.

⁷ Sabato 2014, s.62.

⁸ Dıġıroġlu 2017, s.632.

sıra buralarda basılacak her türlü kitap ve risale için dikkat edilmesi gereken hususlar düzenlenmiş, izinsiz ve zararlı yayınların zabtîyeler tarafından toplanacağı ve sorumluların cezalandırılacağı hükme bağlanmıştı.⁹ Matbaacılık faaliyetleri ile ilgili olarak nizamnameye aykırı hareket edenlerin çarptırılacağı cezalar 1858 tarihli Osmanlı Ceza Kanunu'nda yer almıştır.¹⁰

1864 yılındaki Matbuat Nizamnamesi'nin dokuzuncu maddesinde ise Osmanlı Devleti'ne düşmanlık gösteren, ülke dışında yayımlanmış gazete ve benzerlerinin ülkeye sokulamayacağı ifade ediliyordu. Nizamnamenin cezalara dair ikinci bölümünde muzır yayınlara atfen; genel adaba ve milli ahlaka aykırı yazılar, padişaha karşı saldırgan tarzda ifadeler ve devletin iç güvenliğini bozacak suçlar için birtakım kimselerin kışkırtılmasına yönelik yazılar ceza suçları kapsamında değerlendiriliyordu.¹¹

1867 yılında Âli Paşa tarafından yayınlanan ve *Âli Kararname* adıyla bilinen kararname Matbuat Nizamnamesi'ni geçici olarak yürürlükten kaldırıyor, hükümete, matbuat hakkında idari kararlar alma yetkisi veren bazı basım düzenlemelerini uygulamaya koyuyordu. Bu şekilde bir düzenleme yapılmasının gerekçesi ise *"ihtiraslarından dolayı devletin esaslarını zedelemeyi göze alan, memleketi tarafsız müdafaa edeceklerine, memleket düşmanlarının emrine tabi olarak muzır fikirlere aracılık ederek muzır havadisleri neşretmeleri"* gösteriliyordu.¹²

Yayıncılık faaliyetlerinin denetlenmesi ve muzır yayınların basılmasının ve Osmanlı ülkesinde yayılmasının engellenmesi için yukarıda bahsedilen hukuki düzenlemelerin uygulanabilmesi ve kontrolünün sağlanabilmesinden sorumlu kurumlar da mevcuttu. Ayrıca bu kurumların yanında ihtiyaçlara binaen bazı yeni kurumlar da ihdas edilmişti. Bunların başında matbaaların idare ve teftişi için çalışan Matbuat Nezareti ile gazete ve mecmuaların denetlemesiyle ilgilenen Matbuat Müdürlüğü gelmekteydi. Daha sonraki yıllarda Maarif Nezareti'ne bağlanan Matbuat Nezareti, Encümen-i Teftiş ve Muayene kuruluncaya (4 Ocak 1882) kadar varlığını koruyup, hizmetlerini devam ettirdi.¹³

Telif ve Tercüme Dairesi, Encümen-i Teftiş ve Muayene, Tetkik-i Müellefat Komisyonu, Kütüb-i Diniye ve Şer'îye Tetkik Heyeti, Bâb-ı Vâlâ-yı Fetva, Askeri Kurumlarda Kitap Teftişi, Dahiliye Nezareti (Matbaalar İdaresi), Zaptiye Nezareti ve Rûsûmât Emaneti gibi pek çok kurum ve komisyon matbuat hayatının teftişiyle ilgilenmişler, muzır yayınların önlenmesi, tespit edilmesi ve alınacak tedbirler konusunda

⁹ Demirel 2004, s.92.

¹⁰ 1858 Ceza Kanunnamesi'nin 138. Maddesinde "*devlet-i 'aliyye'nin emr-ü ruhsatıyla açılmış olan matba'alarda saltanat-ı seniyye ve erbab-ı hükümet ve teba'a-i saltanat-ı seniyyeden olan bir millet 'aleyhinde gazete veya kitap ve evrâk-ı muzırna tab' ve neşrine mütecasir olan kimsenin ibtida basdırmış olduğu şeylerin zabtıyla derece-i cürmüne göre matba'ası muvakkaten veyahud bütün bütün kapatıldıktan sonra on mecdidiyye altunundan elli mecdidiyye altununa kadar ceza-yı nakdi ahz olunur*" ibaresiyle Osmanlı tebaası olan kimseler aleyhine gazete, kitap ve muzır evrak basıp bunu yayanlar hakkında ne tür işlemlerin yapılacağı belirtilmektedir. Ceza Kanunname-i Hümayunu, BOA, A. DVN. MKL 74/31, 09 Rabiulahir 1275 (16 Kasım 1858).

¹¹ Akşin 1999, s.981; Topuz 1996, s.28.

¹² İnuğur 1982, s.205; Çavdar 2017, s.15.

¹³ Birinci 2006, s.302.

rol oynamışlardı.¹⁴ Bâbiâli, söz konusu faaliyetleri kontrol altında tutmak ve zararlı olarak nitelendirdiği yabancı neşriyatı engellemek amacıyla yürütülecek faaliyetler kapsamında 25 Şubat 1882 tarihinde *Neşriyat-ı Muzır* komisyonunu da kurmuştur. Bu komisyon gazete, kitap ve dergi gibi neşriyat çıkarmak üzere Bâbiâli'ye yapılan müracaatları değerlendirmekteydi.¹⁵

Bu kurumların yanı sıra 16 Aralık 1882 tarihinde Hariciye Nezareti'ne bağlı bir Matbuat İdaresi'nin kurulması gündeme geldi. Küçük Said Paşa, Mabeyn'e sunmuş olduğu arızasında "*Memâlik-i ecnebiyeden gelen gazetelere ve emsâli evrâk-ı mavkute görülen mevadd ve mehâbis-i muzırının muayene ve mütalaasıyla o gibi evrâkın icabına göre Memâlik-i mahrusaya men'-i duhulleri veyahûd sedâret-i seniyyelere yazılıp vesâit-i münasibe ile redd ve tezkibi...*" ifadeleriyle Matbuat İdaresi'nin açılmasını teklif etti.¹⁶ Padişahın bu teklifi kabul etmesi üzerine 1883 yılında dış basını takip etmek, gerektiğinde yalan haberleri tezkip etmek ve muzır neşriyatın ülkeye girişini önlemekle görevlendirilen Matbuat-ı Ecnebiye Müdürlüğü kuruldu.¹⁷

Muzır yayınlarla mücadelede Matbuat-ı Ecnebiye Müdürlüğü'nün kurulması kadar üzerinde önemle durulan bir diğer konuda sakıncalı evrakları Osmanlı topraklarına sokan ve yayan ecnebi postalarının yasaklanmasıydı. Özellikle II. Abdülhamid döneminde muzır yayınların ülkeye sokulmasını önlemek, terörist faaliyetlerde kullanılan

¹⁴ Fidan 2015, s.134; Birinci 2006, s.300-310.

¹⁵ Özcan 2017, s.224.

¹⁶ Kurşun 1999, s.107.

¹⁷ Kurşun 1999, s.107; Ardıç 2009, s.40. II. Abdülhamid, kendisinin ve devletin imajı konularına çok dikkat ederdi. Bu dönemde özelde Sadullah Paşa'nın ve genel itibarıyla de neredeyse bütün Osmanlı sefirlerinin en çok zamanını alan vazifelerden birisi yabancı basında Osmanlı hakkındaki yayınları takip etmektir. Matbuat-ı Ecnebiye Müdürlüğü'nün temeldeki işlevi de buydu. Sefirler, yabancı basını günü gününe takip ederek devlet ve padişah aleyhinde çıkan yazıları merkeze haber vermektedir. Merkezdeki yetkililer ise ilgili yazılar hakkında tekipler yayımlatmakta ve bu türden yayınların engellenmesi için girişimlerde bulunmaktaydı. Hatta II. Abdülhamid, yurtdışında küçük ve kamuoyunun itibar etmediği gazetelerdeki haberin dahi engellenmesini istemekte, olası bir durumda sefirleri ciddi bir şekilde azarlamaktaydı. Hatta bu minvalde yaşanan bir olayın ardından Sadullah Paşa, Sultan'dan aldığı mektubu okuduğundaki hislerini "*bir âfet-i azîm-i semaviye uğramıştan beter*" oldum diyerek aktarmaktaydı. Kendisi ve devlet aleyhindeki yazıların engellenememesi durumunda ise gazetelerin ilgili sayılarının Osmanlı topraklarına girişi yasaklanmaktaydı. Bazı durumlarda da *muzır ifadeler* kaleme alan yazarların bulunması için para ve ödül verildiği de oluyordu. Elbette bu durum bazı kimseler tarafından da fırsata çevrilmekteydi. Padişahın bu hassasiyetini bilen bazı yabancılar, birkaç sayfadan oluşan ve tirajı 100- 200'ü ancak bulan gazeteler vasıtasıyla hükümetten para sızdırmak için şantaj haberler yapmaktaydı. Akyıldız 2011, s. 129-132. II. Abdülhamid, yurt içinde yabancı dilden çevirileri yapılacak eserler konusunda da oldukça hassastı. Her ülkenin kendine has özellikleri olduğunu, herhangi bir ülkede basılan bir kitabın başka bir ülke için sakıncalı olabileceğini düşünmekteydi. Bu nedenle de özellikle maarif memurlarına tercüme edilecek kitaplar noktasında devlet, saltanat ve hilâfet makamlarını düşünerek dikkatli davranmalarını emrediyordu. Aksi yönde hareket edenleri ise görevden alınacağını bildiriyordu. Akyıldız, 2018, s.178.

silâh, mühimmat ile her türlü propaganda malzemesinin yurda girişini engellemek maksadıyla ecnebi postaları kaldırma çabaları, bir devlet politikası hâline geldi.¹⁸

İlk kez 4 Şubat 1864 tarihli notasıyla Âli Paşa, postaların kapatılmasını bütün ölçülüklerden istemişti. Ancak Avrupalılar bu durumu ciddiye almadıkları gibi cevap da vermediler. 1864 senesindeki bu notadan yaklaşık on yıl sonra 6 Eylül 1874 tarihinde bir nota daha verildiyse de sonuç yine değişmedi. Söz konusu girişimlerden yabancı postaların kapatılması noktasında bir sonuç alınamamış olsa da belirli ölçüde fayda sağlanmış, muzır yayınların ülkeye girmesinin engellenmesi hususunda destek sözü alınmıştı.¹⁹ Ancak örnekler incelendiğinde XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Trabzon Vilayeti'nin de aralarında bulunduğu pek çok yerde muzır türden yayınlara rastlanılmaktaydı.

2. Trabzon Vilayeti'nde Muzır Neşriyatla Mücadele

Trabzon sahip olduğu limanlarıyla Osmanlı Devleti'nin önemli vilayetlerinden birisiydi. Vilayet merkezi olan Trabzon kadar vilayete bağlı sancaklar da limanları, üretimi ve barındırdığı nüfus bağlamında önemli Osmanlı kentleri arasında yer alıyorlardı. Müslümanların yanında Ermeni, Rum ve diğer milletlerden pek çok kişinin yaşadığı Trabzon, hinterlandındaki diğer kentlere geçiş güzergahında bulunması nedeniyle pek çok kişinin uğrak noktasıydı. Diğer taraftan vilayetteki ticari hareketlilik iç göç olgusunun artmasına sebep olurken aynı zamanda Canik Sancağı'na Kırım ve Kafkaslardan gelen muhacirlerin yerleştirilmesi nüfus anlamında da vilayete hareketlilik kazandırmıştı.²⁰ Trabzon, özellikle liman ticaretinin gelişmesiyle yabancı devletlerin de tanıdığı, bildiği ve ticaret yaptığı bir yer haline gelmişti.²¹ Vilayette faaliyet gösteren

¹⁸ Demir 2005, s.170.

¹⁹ Koloğlu 1998, s.79,80.

²⁰ Serbestoğlu 2019, s.133. 1866-1876 tarihleri arasında münferit olarak devam eden Kafkas göçleri 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı ile birlikte kitlesel hale dönüştü ve Trabzon Vilayeti'ne çok sayıda göçmen geldi. Savaş esnasında ve sonrasında Sohum'dan 60.000'i aşkın göçmen başta Çarşamba ve Bafra kazaları olmak üzere Trabzon Vilayeti'nin elverişli yerlerine yerleştirilmişti. Kafkaslardan gelen göçmenlerin sayısı zaman zaman günlük beş, altı bine kadar çıkmaktaydı. İpek 1999, s.42., İpek 2022, s.63.

²¹ İngilizlerin Karadeniz ticaretine olan ilgisi XVIII. yüzyıla dayanmaktaydı. Karadeniz ticaretinin sunmuş olduğu geniş olanaklardan etkilenen İngiltere Büyükelçisi ve Levant Company'nin 1762-1765 yılları arasındaki İstanbul temsilcisi Henry Grenville, "*Karadeniz ticareti öylesine kazançlı ki, üç gemisinden sadece bir tanesi sağ salim dönen tüccar bile kayba uğramaz*" sözleriyle gözlemlerini aktarmaktaydı. Turgay 1994, s.45. Diğer taraftan XVIII. yüzyılda Fransızlar da İngiltere'ye karşı yeni ticari alanlar oluşturmak ve aynı zamanda bu alanlardan ucuz hammadde temin etmeye yönelik pek çok proje hazırlamaktaydılar. Fransızların bu doğrultuda ticari beklentilerinin en yüksek olduğu saha Karadeniz'di. Bu nedenle XIV. Louis'den Fransız Devrimi'ne kadar pek çok Fransız diplomat, seyyah ve tüccar girişimde bulunmuştu. Yılmaz 2019, s.113. XIX. yüzyıla gelindiğinde ise Avrupa uluslarına ait ticaret filolarının Karadeniz'e girişi serbestleşip İngiltere'nin İran ile olan iletişim ağı da canlanınca, Trabzon bir ticaret merkezi olarak daha çok önem kazanmıştı. Turgay 1994, s.48. 1879 senesi ticari istatistiklerine göre

Trabzon Vilayeti Örneğinde Osmanlı Devleti'nde Muzır Neşriyatla Mücadele

yabancıların sayısının artması, değişen dünya düzeniyle birlikte misyonerlik faaliyetlerinin yoğunluk kazanması Trabzon Vilayeti'ni pek çok ecnebinin ilgi odağı haline getirmişti. Bu durum elbette 1895 senesinde Trabzon'da yaşanan bir takım olaylar gibi zaman zaman huzursuzluklara da neden olmuştu.²² Özellikle vilayetteki gayrimüslimlerin kışkırtılması noktasında aracı görevi gören muzır yayınlar Trabzon Vilayeti'nde uzun zaman yetkililerin mücadele etmek durumunda kaldığı bir husustu.

Osmanlı coğrafyasında muzır yayınların ülkeye girişinin engellenmesi ve yayılmasının önlenmesi noktasındaki mücadelenin başarılı olabilmesi ancak devletin almış olduğu kararların ülkenin her bir noktasında uygulanmasıyla mümkün olabilirdi. Bu nedenle ülkeye muzır neşriyatın sokulmaması ve bu gibi durumlarla karşılaşıldığında yapılması gerekenler vilayetlere sıklıkla bildiriliyordu. 25 Aralık 1860 tarihli yazıda ülkede asayiş ihlal ve iffal edici bir takım evrakların gönderildiğinin haber alındığını, bu tür yayınlara karşı dikkatli olunması ve gerekli önlemlerin alınması emrediliyordu. Trabzon Valiliği, yazıya cevaben, tüm tedbirlerin alındığını hatta posta ve karantina memurlarına da bilgi verildiğini, muzır türden bir yayınlara karşılaşılmaması halinde ise gerekli işlemlerin yapılacağını belirtiyordu.²³

Tedbirlere rağmen, Trabzon Vilayeti'nde özellikle XIX. yüzyılın son çeyreğinde yoğun bir şekilde muzır neşriyatın varlığı dikkat çekiyordu. Sakıncalı yayınların ülke genelinde ve vilayet özelinde artmaya başlamasıyla birlikte alınan tedbirler ve yapılan denetlemeler de aynı oranda sıklaştırılmıştı. Alınan önlemler yalnızca bu türden yayınların hariçten vilayet dahiline sokulmasını değil aynı zamanda vilayette bulunan matbaaları da kapsıyordu. Yapılan denetimlerde Trabzon'da ruhsatsız şekilde açıldığı tespit edilen ve bu nedenle kapatılan bir matbaanın aynı zamanda sakıncalı yayınlar da bastığına dair şikayetler yetkilileri harekete geçirmiş ve inceleme başlatılmıştı. Matbaada basılmış olan eserlerin incelenmesinin ardından, kitaplarda herhangi bir sakıncalı ifadenin yer almadığına kanaat getirilmiş, bu türden eserler basmamak ve kanunlara uymak kaydıyla matbaanın çalışmasına müsaade edilmişti.²⁴

Vilayetteki matbaalar sıkı denetimlere tabi tutulurken asıl sorunu çeşitli yollarla vilayete getirilen yayınlar oluşturuyordu. Bu nedenle Trabzon Valiliği, muzır neşriyatı önlemek adına vilayetteki matbaaların kontrol edilmesiyle birlikte dışarıdan getirilen yayınların da denetlenmesinde hassasiyet gösterilmesi talimatı verdi. Denetimlerde, ele geçirilen evrak ve yayınların içeriği, vilayete nasıl sokulduğu ile kimden kime gönderildiğinin tespitine çalışılacaktı. Bu doğrultuda Haçoyan Karabet isimli şahıs tarafından İstanbul'dan Trabzon'a gönderilmiş olan bir sandık incelemeye tabi tutulmuş,

Trabzon 67.2 milyon kuruşluk ithalat ve ihracat rakamı ile İzmir, İstanbul, Beyrut, Selanik, Bağdat ve İskenderun'un hemen ardında yer almaktaydı. Shaw & Shaw 2017, s.291.

²² 1895'de Trabzon'da Ermenilerin çıkarmış olduğu olaylar hakkında bk: Halaçoğlu 2005.

²³ BOA, HR. SYS 81/30, 25 Cemazeyilahir 1277 (8 Ocak 1861).

²⁴ BOA, MF. MKT 76/42, 12 Recep 1299 (30 Mayıs 1882).; Vilayetteki matbaalarla ilgili buna benzer bir durum 1902 tarihinde yaşanmıştı. Trabzon'da yayınlanan bir gazetenin 2 Ekim 1902 tarihli nüshasında *münasebetsiz* bir fikranın yayımlandığının tespit edilmesi üzerine Trabzon'daki yetkililer konu hakkında uyarılmış ve iç denetimlere daha fazla yer verilmesi istenilmişti. BOA, DH. MKT 598/72, 13 Recep 1320 (16 Ekim 1902).

içerisinde yer alan yabancı dildeki kitaplardan birinin muzır kategoride olduğu tespit edilmişti. Yasaklı yayının bulunduğu sandığın İstanbul'da muayene sonrasında mı Trabzon'a gönderildiği yoksa Trabzon gümrüğünde incelendikten sonra mı ülkeye sokulduğunun; kitapları gönderen Haçoyan Karabet'in de kim ve ne işle meşgul olduğunun tespit edilmesine çalışılmıştı.²⁵

Yine Trabzon Vilayeti'nde yakalanan ve yabancı dilde kaleme alındığı için içeriğinin tespit edilmesine ihtiyaç duyulan bazı kitaplar hakkında yazışmalar yapılmıştı. Söz konusu kitaplar arasında bulunan Fransızca bir kitabın ikinci cildinde *garaz ve düşmanlıkla* kaleme alınmış bazı ifadelerin olduğu tespit edilmişti. Aynı cildin dört yüz kırk yedinci sayfasında da bazı *ahlaksız* ifadelerle yer verilmesi, *uydurma ve yalan* ifadelerin de bulunması dikkat çekmiştir. Beş ciltten oluşan bu kitabın akıbetinin ne olacağı, sakıncalı ifadeler içermeyen diğer dört cilt için nasıl bir yol izleneceği istişare edilmiş ve ciltlerin hepsinin yakılarak imha edilmesine karar verilmişti.²⁶ Söz konusu kitaba benzer başka bir kitap da düzenli bir şekilde teftiş edilen kitapçı dükkanlarından birinde ortaya çıkmıştır. Fransızca olan bu kitabın içeriğinde bazı *uygunsuz* ifadelerle rastlanmış ve bu nedenle kitaba el konulmuştur. İncelemenin ardından kitabın *Romalıların yok olmasına dair bir yayın* olduğu, içeriğinde de muzır ifadelerin yer aldığı tespit edilmiştir. Bu sebeple kitabın başka nüshaları varsa onların da tespit edilerek el konulması ve imha edilmesi uygun görülmüştü.²⁷

²⁵ BOA, DH. MKT 1782/12, 05 Teşrin-i Sani 1306 (17 Kasım 1890). İlgili belgeden ve yapılan yazışmalardan her ne kadar söz konusu şahsın ne iş yaptığı saptanamamış olsa da bazen ticaretle uğraşan kişilerin sakıncalı yayınların vilayetlere sokulmasına aracılık ettikleri bilinmekteydi. Bu hususta Mısır'da tüccarın ticaret malları içinde muzır gazeteleri ülkeye soktuğuna dair istihbarat alınmış ve Beyrut Valisi'nden durumun incelenmesi talep edilmişti. Bolat & Aslan 2020, s.951.

²⁶ BOA, MF. MKT 133/105, 03 Kanun-ı Evvel 1307 (15 Aralık 1891).

²⁷ BOA, MF. MKT 123/148, 28 Rabiulahir 1308 (11 Aralık 1890). Söz konusu eser, Montesquieu'ya ait *Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence* (Romalıların Yükseliş ve Çöküşünün Nedenleri Üzerine Düşünceler) isimli kitaptır. İlgili vesikada, kitabın yasaklanmasına dair "uygunsuz" ifadelerin yirmi üçüncü bölümde geçtiği belirtilmektedir. "Doğu Roma İmparatorluğu'nun Uzun Zaman Ayakta Kalmasının Sebebi-Yıkılışı" başlığını taşıyan bu bölümde Türkler hakkında bazı ifadelerle yer verilmiştir. Osmanlı Devleti kastedilerek, Türklerin imparatorluğunun neredeyse Yunan imparatorluğuna benzer bir şekilde güçsüzlük içerisine girdiğinden bahsedilmektedir. Ancak, herhangi bir Osmanlı hükümdarının başarısız fetihler yapma ihtimaline rağmen devletin uzun süre hayatta kalacağı ifade edilmektedir. Bunun sebebinin ise Avrupa'nın üç büyük ticari gücünün Osmanlılar üzerindeki menfaatleri olduğu dile getirilmektedir. Kitaptaki dikkat çekici düşüncelerden birisi de; "Tanrı'nın her ne kadar hak etmeseler de Türklerin ve İspanyolların hayatta kalmasına ve imparatorluk kurmalarına izin vermesinin, Avrupa'nın üç büyük ticari gücü için mutluluk verici" olduğu ifadeleridir. Türklerle ilgili bir başka paragrafta ise, Türklerin Yunanlara karşı bir mücadele içerisinde olduğu belirtilmektedir. Ayrıca Türkler, "insan avlayan ve etrafı tahrip eden, bu amaç uğruna uzun yollar kat eden kimseler" olarak tasvir edilmektedir. Türklerin hepsinin Müslüman olduğu ve inançlarının onlara Hıristiyan topraklarını harap etme motivasyonu sağladığı ileri sürülmektedir. Dahası, Türklerin dünyanın en çirkin insanları oldukları ve eşlerinin de kendilerine benzedikleri ifadeleri yer almaktadır. Bu nedenle de Yunan kadınlarını beğendikleri ve kaçırdıkları ileri sürülmektedir. Bu düşüncelerin yanı sıra, zamanında Roma'ya

Trabzon Vilayeti Örneğinde Osmanlı Devleti'nde Muzır Neşriyatla Mücadele

Muzır yayınların Trabzon Vilayeti'ne sokulmasında özellikle Ermeni cemaati üyeleri yoğun bir şekilde faaliyette bulunuyorlardı.²⁸ Ermeni milliyetçilerinin büyük bir bölümü Rus teşvikiyle politik amaçlarını vurgulamaya başlamışlar ve özellikle İstanbul, Trabzon, Erzurum, Van ile Rus Çarlığı'ndaki zengin Ermeniler arasında ve Avrupa'nın başlıca kentlerinde Ermeni ihtilâlcı topluluklar oluşturmuşlardı. Bunlar, yayınladıkları gazete ve broşürleri yabancı posta idareleri ve diğer bazı yollarla Osmanlı topraklarına gönderiyorlardı.²⁹ Ermeniler tarafından vilayete muzır neşriyat taşındığı haberleri üzerine şüpheli kişiler takip edilmekte ve alınan istihbaratın doğruluğu teyit edilmekteydi. Erzurum Ermeni Murahhasıyla birlikte İstanbul'a gelen ve oradan Trabzon'a giden Erzurum Murahhashanesi kavasının sakıncalı evrak taşıdığından şüphelenilmişti. Gümüşhane Mutasarrıflığı'na yapılan incelemenin sonucunda kavas ve arabada birlikte yolculuk yaptığı Katolik Papaz Agop ile Erzurumlu kasap Karon'un üzerlerinde bazı muzır evraklar ele geçirilmişti. Şahısların Trabzon'a yollanmasının ardından Katolik Murahhashanesinin önünden geçerken, muhtemelen Murahhashane tarafından örgütlenen, bir papaz ile iki Ermeni çocuk delillerin yok edilmesi için evrakları zorla almaya çalışmışlardı. Durum Ermeni Katolik Patrikliği'ne bildirilince, patriklik papazın "*ahlak ve etvari*"ni öne çıkartıp muzır neşriyat bulundurmasının mümkün olmadığı cevabını vermişti. Anlaşıldığı üzere muzır neşriyatın taşınması ve yayılmasında din adamları, esnaf birlikte hareket ediyor, gerektiğinde çocukları da kullanıyorlardı.³⁰

Yaşanan bu olay, Ermeni Katolik patrikliği tarafından her ne kadar bir yanlış anlaşılma olarak yorumlanmışsa da Ermenilerin muzır evrakın neşri, taşınması ve yayılmasındaki etkinliğini ortaya koyuyordu.³¹ Bununla birlikte Osmanlı memurlarının tüm ikazlara rağmen *lakayt tavırları* muzır neşriyatın ülkeye sokulmasında önemli bir sorundu. Buna bir de kontrolü mümkün olmayan ecnebi postalarının sevkiyat için kullanılmasında eklenince Osmanlı yönetimi sonuçsuz bir çözüm arayışına saplanıyordu. 15 Mayıs 1888 tarihli bir vesikaya konu olan ve Londra'dan gönderildiği ihbar edilen bir rapor yaşananları gözler önüne seriyordu. Dahiliye Nezareti'nin, muzır evrakın Osmanlı postalarının taşınması halinde incelenebileceği, ecnebi postanelerinin de kabul

zarar veren Hunlar gibi, Türklerin de eşkıyalık yaptığı belirtilmektedir. Montesquieu 1774, s.230,231,236. Kitapta yer alan ifadelerden anlaşılacağı üzere, Türklere, kurdukları imparatorluğa, dinlerine, dış görünüşlerine ve Türk kadınlarına karşı ithamlarda bulunulmaktadır. Osmanlı yetkilileri de kitaptaki bu bölümü işaret ederek burada geçen sözleri *muzır ifadeler* olarak değerlendirmiş ve kitabın tüm nüshalarının toplanarak imha edilmesini emretmişlerdir. Söz konusu bu durum ve kitapta yer alan düşünceler, ne tür ifadelerin ve beyanların Osmanlı yetkililerince "muzır" kategorisinde değerlendirildiğinin netleştirilmesine yardımcı olmaktadır.

²⁸ 1882 yılında Trabzon'da 9.546'ı Gregoryen, 1.209'u Katolik, 91'i Protestan olmak üzere toplam 10.846 Ermeni yaşamaktaydı. Bunların genel nüfus içerisindeki oranı ise %9.22 idi. Shaw & Shaw 2017, s.250.

²⁹ Shaw & Shaw 2017, s.251.

³⁰ BOA, DH. MKT 1754/56, 07 Muharrem 1308 (23 Ağustos 1890). BOA, DH. MKT 1792/105, 04 Kanun-ı Evvel 1306 (16 Aralık 1890).

³¹ İpek 2021, s.24.

edilmemesi yönündeki görüşü karşısında Sadaret, uluslararası sorunlara sebep olmayacak uygulanabilir çözümler üretilmesi gereğine vurgu yapıyordu.³²

Yaşanan gelişmelerden anlaşılacağı üzere Ermenilerin yurt dışından Osmanlı coğrafyasına gönderdikleri muzır evraklar yetkililerini bir hayli meşgul etmiş ve Osmanlı idaresi, bu tür olayların önüne geçebilmek için çözüm arayışı içerisine girmişti. Yurt içinde de Ermenilerin dahil oldukları çok sayıda muzır evrak vakasına rastlamak mümkündü. Bunlardan biri Trabzon'da Ermeni Komitesi reisi Bedros'un muzır mektubunun ele geçirilmesi olayıdır. Bu olay kapsamında Samsun, Zeyton ve Maraş taraflarında hocalık yapmış Kazazyan adındaki bir kişi ile birlikte Nişan ve Karabet isimli arkadaşlarının yakalandığı ancak yanlarındaki diğer dört kişinin firar ettikleri kayıt altına alınmış, firarilerin yakalanması için de çalışma başlatılmıştı.³³

Bir diğer olay Trabzon'da Frenk mahallesinde ikamet etmekte olan ve *elbiseçilik* mesleği ile meşgul Canik isimindeki Ermeni bir şahsın yine kendisi gibi *elbiseçilik* yapan Kasbaroğlu Perjand'ın dükkanına giderek muzır bir gazete ve bir mektup bırakmak istemesiydi. Bu konuda alınan istihbarat üzerine harekete geçen yetkililer gazete ve mektubu getiren Canik'i yakalamışlar ve ifadesini almışlardı. Suçlamaları kabul etmeyen Canik'in anlattıkları ile elde edilen delillerin uyuşmaması üzerine olayın araştırılmasına devam edilmişti. Yapılan araştırmalar neticesinde, mektubun üzerinde kendi el yazısı ile yazılmış bazı ifadelerin yer aldığı tespit edilmiş, ayrıca gazetenin Petersburg'da basılan ve yayınlanan bir gazete olduğu anlaşılmıştı. Bu nedenle Canik, adliyeye teslim edilerek yaşanan gelişmeler Trabzon Polis Komiserliği'nden ilgili birimlere iletilmişti.³⁴

Ermeni eğitim kurumları da muzır neşriyatın yayılmasında etkin rol oynayan merkezlerdendi. Mekteplerde kullanılan eğitim araçları, ayrılıkçı ve devlet aleyhinde içeriklere sahipken, mekteplerde görev yapanlar da bu uğurda hizmet etmekten geri durmuyorlardı. Trabzon Ermeni Mektebi musiki öğretmenlerinden Sivaslı Agop Misya'nın evinde bulunan bir şarkı kaydı bu durumu kanıtlar nitelikteydi. Misya'nın evinde yapılan araştırmada ele geçirilen şarkı kayıtları incelenmiş ve muzır ifadeler içerdiği tespit edilmişti.³⁵ Soruşturma neticesinde Agop Misya görevinden uzaklaştırılmış; soruşturmayı yürüten görevliler de taltif edilmişti.³⁶ Osmanlı yetkilileri

³² BOA, DH. MKT 1509/40, 03 Mayıs 1304 (15 Mayıs 1888).

³³ BOA, DH. MKT 1801/80, 09 Kanun-ı Sani 1306 (21 Ocak 1891).

³⁴ BOA, Y. PRK. ZB 6/106, 23 Teşrin-i Sani 1306 (05 Aralık 1890).

³⁵ BOA, DH. MKT 2023/42, 09 Teşrin-i Sani 1308 (21 Kasım 1892). Ermeni muallimler ile Osmanlı Devleti arasında zaman zaman yaşanan gerginlikler ve suçlamalarda söz konusu sakıncalı evraklar önemli yer tutmaktaydı. Öğretmenlerin bazen kendilerinin kaleme aldıkları bazen de yasa dışı yollardan ele geçirdikleri bu yayınlar, çocuklarda millî duygular uyandıracak, Türklere karşı birlik ve beraberlik duygularını kuvvetlendirecek ve iki taraf arasında bir ayrışmaya neden olacak türden yayınların okullarda okutulması sıkça rastlanan bir sorundu ve Ermeni öğretmenlerin evlerinde yapılan aramalarda çoğu kez yasaklı yayınlara rastlanılmaktaydı. Zamacı 2019, s.53, 54.

³⁶ BOA, DH. MKT 2023/42, 09 Teşrin-i Sani 1308 (21 Kasım 1892). Üçüncü sınıf komiserlerden Cafer Efendi dördüncü rütbeden, Hafiyeh Mehmet Ziya Efendi ise beşinci rütbeden Mecidi nişanıyla taltif edilmişti. Komiser ve hafiyenin ödüllendirilmesi aynı zamanda devletin muzır neşriyatla mücadelesinin farklı bir yönünü de ortaya koymaktaydı. Asayişten sorumlu

yaşanan bu gelişmenin ardından Trabzon Ermeni Katolik okullarında okutulmakta olan kitaplardan da şüphe duymaya başlamışlardı. Bu nedenle okullardaki kitaplar incelemeye tabi tutulmuş ve Ermenice bir coğrafya risalesiyle Fransızca okuma kitabı ele geçirilmişti. Yasaklı yayınlar listesinde adı bulunan bu eserler imha edilmek üzere toplatılmıştı. Ancak Ermenice risalenin daha birçok nüshasının bulunduğu tespit edilmesiyle incelemenin derinleştirilmesi ve tüm nüshaların tespit edilerek okullardan toplanması emredilmişti.³⁷

Ermenilerin karışmış olduğu bir başka olay Bayburt ahalisinden olan ve olayın gerçekleşmesinden birkaç gün evvel pasaportsuz bir şekilde Batum'dan Trabzon'a gelen iki kişinin şüpheli halleri üzerine yaşanmıştı. Şahısların şüpheli durumlarının dikkat çekmesi nedeniyle ikisi de tutuklanarak Değirmendere Polis Merkezi'ne götürülmüştü. Burada üstleri ve eşyaları kontrol edilen şüphelilerin yanlarında iki adet muzır gazetesinin bulunduğu tespit edilmişti. Haklarında gerekli işlemlerin yapılması için şahıslar jandarmaya teslim edilmiş ancak birisi firar etmişti.³⁸ Bu olayda olduğu gibi davranışları şüpheli olan şahıslar yetkililer tarafından takip ediliyordu, muzır faaliyet ve neşriyatı önleyici tedbirler alınıyordu.³⁹

Diğer bir muzır yayın hadisesine Samsun'da rastlanılmıştı. İstanbul'dan Samsun'da kitapçılık yapan Hacı Abdullah Efendi ile Sivas'a gitmek üzere komisyoncu Kızancıyan adına gelen kitaplar arasında bulunan bazı yayınların sakıncalı yayınlar listesinde yer aldığı tespit edilmişti. Toplam iki yüz elli beş parçadan oluşan bu kitapların arasında Vaziyetname (196), Köroğlu (20), Yıldızname (17), Aşık Kerem (9), Aşık Ömer (8), ve Aşık Garip (5) yer alıyordu.⁴⁰ Trabzon'da ise doktorluk yapan Madakasa isimli şahsın adına gelmiş olan bir adet kitap yine muzır içeriğe sahip olması nedeniyle yakılarak imha edilmişti.⁴¹ Yine Trabzon'da şüpheli bulunarak yakalanan bir şahsın üzerinde üç parça evrak-ı muzır tespit edilmişti. Şahıs hakkında yapılan incelemede komite üyesi olduğu hatta komite adına para toplama gibi eylemlerde de bulunduğu ortaya çıkartılmıştı. Şahsın ifadesinden hareketle üç Ermeni daha yakalanmıştı.⁴²

Osmanlı topraklarına muzır yayınların sokulması ve yayılmasında genellikle Ermeni ve Rum milletinden kimseler ile ecnebi devlet yetkilileri aktif rol oynasa da farklı durumlarla karşılaşmak da mümkündür. Devletin muzır yayınlarla mücadelesinde rol alan en önemli kesim memurlar, güvenlik güçleri ve askerlerdi. Merkezde, masa başında

görevlilerin bu şekilde desteklenmesi, onları görevlerinde daha dikkatli ve sadık olmaya teşvik ediyordu.

³⁷ BOA, MF. MKT 172/117, 19 Haziran 1309 (01 Temmuz 1893).

³⁸ BOA, DH. TMIK. M 47/38, 30 Recep 1315 (25 Aralık 1897).

³⁹ Sivaslı bir Ermeni'nin hal ve hareketlerinden şüphelenilmesi üzerine takip edilmiş ve Sivas Vilayeti'nden de şahıs hakkında daha önceden vukuatı olduğunun bildirilmesi üzerine Trabzon'daki ikametgahında yapılan inceleme sonucunda muzır yayınlara rastlanılmıştı. Bk: BOA, DH. ŞFR 156/81, 23 Teşrin-i Evvel 1308 (04 Kasım 1892).

⁴⁰ BOA, MF. MKT 241/52, 26 Teşrin-i Sani 1310 (08 Aralık 1894). Catalogue des livres et des brochures dont l'entrée dans l'Empire Ottoman a été interdite, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet 1319, s.93,94.; Bu minvalde Osmanlı Devleti tarafından yasaklanan yayınların daha detaylı listesi için bk: Demirel 2007, s.173-183.

⁴¹ BOA, MF. MKT 192/84, 18 Kanun-ı Evvel 1309 (30 Aralık 1893).

⁴² BOA, Y.A.HUS 509/33, 11 Muharrem 1325 (24 Şubat 1907).

alınan kararların sahada uygulanabilmesi bir noktada görevli kişilerin sorumluluğundaydı. Osmanlı idarecileri, sakıncalı yayınlarla mücadele hususundaki görev ve sorumlulukları valiler vasıtasıyla sıklıkla hatırlatıyordu. Hatta sakıncalı yayınların kovuşturulmasında ve tespit edilmesinde görev yapan memurları teşvik etmek için ödüllendirme yoluna da gidiliyordu. Ancak bazı Osmanlı yetkilileri de unvanlarını kullanarak yasak yayınların Osmanlı topraklarına sokulmasına aracılık ediyordu. Miralay İshak Bey ve arkadaşları da Avrupa’da basılan bazı muzır evrakların Trabzon’a getirilmesinde rol oynamışlardı. Trabzon Valiliği tarafından yürütülen soruşturma neticesinde ortaya çıkan bu durum Miralay İshak Bey’in askeriyedeki görevinden ihracı ve tutuklanmasıyla sonuçlanmıştı. Yargılamanın ardından “*âdi kişilerce hazırlanan evrakların ülkeye getirilmesine ve yayılmasına aracılık etmek*” suçundan ceza kanunnamesinin altmış altıncı maddesinin eki gereğince işlem yapılmış ve beş sene kalebent cezasına çarptırılmıştı.⁴³ Yaşanan bu hadise, Osmanlı yetkililerinin muzır evrakla mücadele noktasındaki kararlılıklarını kanıtlar niteliktedir. Yeri geldiğinde muzır yayınlarla mücadele eden memurlar ödüllendirildiği gibi yeri geldiğinde de cezalandırılmışlardır.

3. Limanlardan Vilayete Sokulan Yayınlar

Önemli liman kentlerine sahip Trabzon Vilayeti, yüksek ticaret hacmi ve ecnebilerin yoğun ilgisi nedeniyle XIX. yüzyılın ortalarından itibaren pek çok yabancı vapur şirketinin sefer düzenledikleri ve faaliyette buldukları yerlerden birisiydi. Yabancı şirketlerin Trabzon limanlarına hem eşya hem de yolcu taşınması, muzır neşriyatla mücadele konusunda görevlilerin zorluk çekmesine neden oluyordu. Gelen gemilerle taşınan malların denetlenmesi, sakıncalı bir neşriyatın olup olmadığının tespit edilebilmesi oldukça güç ve yorucu bir husustu.

Özellikle Fransa’dan Osmanlı topraklarına taşınan ve muzır neşriyat nazarından olan pek çok evrak *Mesajeri Maritime* ve *Paquet* gibi Fransız buharlıları tarafından taşınıyordu. Karadeniz liman kentleri ve hinterlandındaki Osmanlı Ermenileri ve yurtdışındaki Fransız Ermenileri arasındaki kültürel bağın kurulmasında önemli bir yer tutan muzır yayınların Fransız kumpanyaları ile taşınması Bâbiâli ve kamuoyunun tepkisine yol açıyordu. Osmanlı yönetimi asayişin bozulmasında ve ahali arasında tartışma çıkmasında temel etken olarak muzır evrakları gerekçe gösteriyordu.⁴⁴

Yetkililer daha büyük sorunlara mahal vermemek için özellikle yabancı posta vapurlarıyla ülkeye sokulmakta olan ve yabancı postalarca dağıtılan evrakların

⁴³ BOA, DH. MKT 1166/70, 23 Nisan 1323 (06 Mayıs 1907).

⁴⁴ Uygun 2015, s.128,129; Uygun 2016, s.1347. Avusturya *Lloyd Kumpanyası* da muzır neşriyatın Osmanlı’ya sokulmasına aracılık etmekteydi. 1857-58 senesinde Girit’te *Patri* isimli bir gazetenin her hafta Lloyd buharlısıyla adadaki Avusturya konsolosuna teslim edildiği ve oradan da Yunan konsolosuna aktararak adadaki Rum halka dağıtıldığı tespit edilmişti. Kılıçaslan 2019, s.203,205. Osmanlı topraklarında posta taşımacılığı yapan ve muzır neşriyatın ülkeye girişinde rol oynayan kumpanyalardan birisi de Ruslara ait olan *Rus Vapur ve Ticaret Kumpanyası* (ROPİT) idi. Şirket, İstanbul dışında 1857 senesinde Samsun ve Trabzon’da, 1880 senesinde ise Rize’de posta ofislerini açmıştı. Karakulak 2020, s.185.

engellenmesine çalışmışlardı.⁴⁵ Osmanlı yönetimi, yabancı ülkelerde postaların kabulüne müdahale edemeyeceğinin bilincinde olmakla beraber Osmanlı topraklarına ecnebi kumpanyalarca sokulan ve yabancı postalarca dağıtılan evrakların kontrolünde ısrarcıydı.⁴⁶ Bu hususta Trabzon Valiliği, muzır neşriyatın yayılmasının önüne geçilebilmek için vilayet tercümanlarının ecnebi postanelerinde görevlendirilerek, dağıtım öncesinde yayınları kontrol edilmesini teklif ediyordu.⁴⁷ Trabzon Valiliği'nin teklifine İstanbul, hem tercümanların görev yapacakları ortamın denetimi için elverişsiz olacağı hem de ecnebi postalarının kaldırılması için verilen mühletin sona ermekte olduğunu gerekçe göstererek olumsuz cevap verdi.⁴⁸

Kontrolün nasıl yapılacağı tartışılırken memurlar görevi suiistimal suçlamalarına tabi tutulmamak adına daha titiz davranıyor, üzerinde resim bulunan malzemeleri de sakıncalı kategorisine sokuyorlardı. Ticareti de olumsuz etkileyen bu uygulamanın mağdurlarından biri Avusturya-Macaristan tebaası olup, Triyeste'de ikamet eden Holl Mudiyo İken, diğeri Trabzon tüccarından Sandıkçioğlu biraderlerdi. Mudiyo'nun gönderdiği beş sandık dolusu sigara kağıdının üzerindeki etiketlerde yer alan resimlerin muzır bulunmasıyla sandıklara Trabzon gümrüğünce el konulmuştu. Konsolosluğun itirazına rağmen Zabtiye Nezareti alınan kararın arkasında durmuş ve sigara kağıtları Triyeste'ye geri gönderilmişti.⁴⁹

Ermeni milliyetçiliğinin hissedilmeye başlaması, Batı kamuoyunda propaganda faaliyetlerinin yoğunlaşması, Osmanlı yöneticilerinin tehdit algısının artmasına yol açmıştı. Vilayetlerden nezaretlere gönderilen yazılarda muzır neşriyatın gizli yollarla ülkeye sokulduğuna dair şikayetlerin artışı, algının haksız olmadığını gösteriyordu. Marsilya'da basılan *Ermine* ve Londra'da yayımlanan *Haçan* isimli Ermenice risalelerle birlikte Moskova ve St. Petersburg'da neşredilen bazı kitapçıklar Trabzon ve Batum üzerinden Osmanlı topraklarına sokulmuştu.⁵⁰

⁴⁵ Yabancı postalar vasıtasıyla etnik isyanlarda kullanılan silah ve mühimmat ile her türlü örgütsel doküman ve propaganda araçları bu yabancı postaneler aracılığı ile yürütülmekteydi. Ayrıca yasak ilaç, kaçak eşya, silah ve yanıcı madde gibi malzemelerin yanı sıra yasak gazete ve yayınların ithalinin yapıldığı pek çok inceleme de mevcuttur. 1895 Ermeni olayları esnasında da yine yabancı postalarca muzır evrakların dağıtıldığı tespit edilmiştir. Aslan 2019, s.352.

⁴⁶ Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren İngiliz, Avusturya, Fransa, Rusya ve Yunan postaları muzır evrakların, dergi ve mecmua gibi yasaklı yayınların Osmanlı ülkesine hukuki olmayan yollarla girişini sağlamaktaydı. Bu sayede Batılı devletler, Osmanlı coğrafyasındaki Ermeni-Rum ve diğer gayrimüslimlerin isyanı için fikri alt yapıyı hazırlamak istemekte ve bu tür yayınların ülkeye sokulmasında postalarını kullanmaktaydılar. Aslan 2016, s.532.

⁴⁷ BOA, DH. MKT 1531/30, 28 Temmuz 1304 (09 Ağustos 1888).

⁴⁸ BOA, DH. MKT 1537/76, 18 Ağustos 1304 (30 Ağustos 1888).

⁴⁹ BOA, DH. MKT 1513/2, 22 Mayıs 1304 (03 Haziran 1888). Üzerinde resim bulunan eşyalarla ilgili olarak 1883 tarihinde kaleme alınan bir yazıda bu tür *mahzurlu* ürünlerin Osmanlı ülkesinde yayılmasına müsaade edilmeyeceği aktarılmaktaydı. Bu tür resimli eşyaların arasında zararsızların da yer aldığı ancak bu ayrımın iyi yapılması gerektiği bildirilmekteydi. Resimlerin zaman zaman değiştirildiği, kamuoyunu bozmaya çalışan bu türden eşyaların gümrüklerde ele geçirilmesi durumunda ise yerel idarecilere bilgi verilmesi ve gereken önlemleri alınması emredilmekteydi. Acaroğlu, 1979, s.152.

⁵⁰ BOA, DH. MKT 1510/50, 23 Mayıs 1304 (04 Haziran 1888).

Ermeniler, Karadeniz’de faaliyet gösteren büyük devletlerin yanında Yunanistan’a ait kumpanyalardan da yararlanarak muzır neşriyatın Osmanlı topraklarına girmesini sağlıyorlardı. Trabzon gümrüğünde incelenen ve Yunan vapurundan çıkartılan sandık içerisinde bir beze sarılmış olan paketten *Hınçak* gazetesinin nüshaları ve bir adet risale çıkmıştı. Yine aynı sandıktan çıkan ve üzerlerinde “*Merzifon’a gönderilecektir*” ibaresi yazılı olan iki zarfın tespiti sonrası Yunan Sefareti ile iletişime geçilmiş ve Yunan kumpanyalarının evrak-ı muzırta taşımamaları yönünde teminat istenilmişti.⁵¹

Limanlar vasıtasıyla vilayete sokulmak istenilen sakıncalı evraklar konusunda yetkililerin hassasiyetlerindeki artış her türlü istihbaratı değerlendirmeye çalışmalarından tespit edilebilmektedir. Samsun’a uğrayıp Trabzon istikametinde yoluna devam eden bir vapurda evrak-ı muzırta bulunduğu dair asılsız ihbarın titizlikle incelenmesi hassasiyetin somut göstergesiydi.⁵²

Tüm çabalara rağmen gerek teknolojik yetersizlikler gerekse insan faktörü muzır neşriyatla birlikte pek çok Ermeni komitacının da Osmanlı topraklarına girmesini önlemeye yetmiyordu. Kimisi yabancı uyruklu, kimisi de Osmanlı tabiiyetinden çıkmış olan Ermenilerin üzerinde kitap, gazete, evrak gibi yayınların yanında silah ve fişek tespit edilmişti.⁵³

4. Resmi Görevliler Tarafından Vilayete Sokulan Yayınlar

Karadeniz’in uluslararası ticarete açılması sonrası hızla artan ticaret hacminden pay kapmaya çalışan Avrupa devletleri yolcu ve yük taşıma açısından Anadolu’nun kuzeyindeki liman şehirlerini domine etmiş durumdaydılar. Gelişen Batı teknolojisi deniz ulaşım vasıtalarının hızlanmasını sağladığı gibi özellikle gayrimüslim Osmanlı tebaasıyla yapılan acente sözleşmeleriyle Avrupalılar, yerel bağlarını güçlendiriyorlardı. Trabzon Vilayeti’nde Fransız, Avusturya, Rus, Yunan kumpanyalarına ait acenteler özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısında hızla tesis edildi.⁵⁴ Ancak zamanla bu acentelerin muzır evrakların taşınması ve ülkeye sokulmasında önemli rol oynadıkları ortaya çıktı.

⁵¹ BOA, A. MKT. MHM 733/9, 01 Mart 1309 (13 Mart 1893).

⁵² BOA, DH. ŞFR 156/55, 6 Teşrin-i Evvel 1308 (18 Ekim 1892).

⁵³ Llyod Kumpanyası’na ait vapurla Marsilya’dan gelerek Kelkit’e çıkan Rusyalı bir Ermeninin hal ve hareketlerinden şüphelenilerek polis tarafından arama yapılması sonucunda ceplerinden *Hınçak Gazetesi*, birkaç evrak ve bir kitap çıkmıştı. Söz konusu gazete haricinde ele geçirilen evrakların ve kitabın muzır nitelikli olmadığı anlaşılmış ve şahıs hakkında ne yönde bir muamalede bulunulması gerekliliği yetkili makamlardan sorulmuştu. 1907 senesinde ise Marsilya’dan Paquet Kumpanyası’na ait bir vapurda bulunan Ermeni Komitesi reislerinden Jorj Estepanyan ile arkadaşının Trabzon yoluyla Batum’a gitmek istedikleri tespit edilmişti. Estepanyan’ın yanındaki kişinin aynı zamanda Trabzonlu olduğu ve Paris Darülfünununda eğitim görmekte olan Simon veled-i Ohannes Parkentanyan olduğu yapılan incelemelerde anlaşılmıştı. Batum şebhenderliğinden alınan haberle harekete geçilmiş ve şahısların üzerinde muzır evraklara rastlanılmıştı. Şebhenderlikten alınan bilgide, şahısların yanlarında muzır neşriyatın haricinde birçok silah ve fişek bulunduğuna da yer verilmişti. BOA, DH. ŞFR 158/82, 21 Nisan 1309 (03 Mayıs 1893). BOA, DH. TMIK. M, 26 Teşrin-i Sani 1321 (09 Aralık 1905).

⁵⁴ Tan 2019, s.231-246.

Trabzon Vilayeti Örneğinde Osmanlı Devleti'nde Muzır Neşriyatla Mücadele

Avusturya kumpanyasının Samsun'daki acentesinde tercüman olarak görev yapan bir kişinin acente evraklarıyla birlikte *Hınçak* gazetesini nüshalarını ülkeye soktuğu ve Merzifon'a gönderme hazırlığında olduğu tespit edilmişti. Tercümanın görevinden uzaklaştırılması için Avusturya makamları nezdinde girişimlerde bulunduğu halde Osmanlı idarecileri, tercümanın acenteye mi yoksa konsolosluga mı bağlı çalıştığını sorgulamayı sonradan düşünebilmişlerdi.⁵⁵

Şüphesiz uluslararası siyasetin değişkenliği ve Osmanlı ekonomisinin kırılganlığı devletlerarası bir soruna yol açmamak hususunda Osmanlıları daha dikkatli davranmaya itiyordu. Ancak II. Meşrutiyet yıllarında önemli ihaleleri alacak ve Canik mebusu olarak Osmanlı Meclisi'ne girecek olan Arzuoğlu Todoraki, Abdülhamid döneminde "*bölücü ve yıkıcı*" faaliyetten aranan bir kişinin devir değiştiğinde geldiği konumu göstermesi açısından güzel bir örnektir. Aslen İzmirli olduğu halde Arzuoğlu Todoraki, Samsun'a yerleşmiş ve Yunan kumpanyasının acenteliğini almıştı. Yunan posta vapuru ile adına gelen yasak gazete ve mektuplar tespit edilince sorgulanmak üzere arandığını haber almış ve İstanbul'a kaçmıştı.⁵⁶

Konsoloshane ve acente çalışanlarının muzır neşriyat konusundaki eylemleri yanı sıra ecnebi vapurlarında istihdam edilen Ermenilerin de ülkeye sakıncalı yayınların sokulması konusunda gayretleri olmuştu. Bazı sakıncalı gazete ve evrakların Atina'dan İstanbul yoluyla Samsun'a gönderildiğine dair Merzifon'da bulunan bir muhbirden istihbarat gelmişti. Yapılan incelemeler neticesinde gazete ve evrakların ecnebi vapurlarında çalışmakta olan Ermeniler tarafından Samsun'a getirildiği tespit edildi. Samsun'a getirilen yayınların oradan Amasya ve çevresindeki diğer yerlere gönderildiği ortaya çıkartıldı. Bu şahıslara yardım edenler arasında aslen Samsunlu olmayan ancak orada ikamet eden bir kişinin bulunduğu ve bu şahıs aracılığıyla evrakların postaya verilip alındığı görüldü. Yine soruşturma kapsamında olaya dâhil oldukları anlaşılan Merzifonlu

⁵⁵ BOA, A. MKT. MHM 715/15, 06 Teşrin-i Sani 1310 (18 Kasım 1894). *Hınçak* isimindeki gazeteye Çarşamba kazasında da rastlanılmıştı. Kazada şüpheli bir durum üzerine üç Ermeni hanesinde yapılan arama neticesinde yedi adet tüfek ve üç yüz adet fişegin yanı sıra *Hınçak* gazeteleri ve *Hınçaryan* adında bir muzır neşriyat ele geçirilmişti. Olayla ilgili olarak yakalan on Ermeni mahkemeye sevk edilmişti. Karagöz 1998, s.253. Yukarıda değinilen olaya benzer bir şekilde Berlin'den Avusturya postasına verilerek Samsun Avusturya postanesine bir paket gönderildiği tespit edilmişti. Paketin içinde sakıncalı olduğuna kanaat getirilen Ermenice bir gazetenin elli iki nüshası yer almaktaydı. Gazetenin bir an evvel Osmanlı topraklarından men edilmesi ilgililere bildirilmiş buna benzer olayların tekrar yaşanmaması için dikkatli olunması gerekliliği hatırlatılmıştı. BOA, BEO 648/48588, 20 Haziran 1311 (02 Temmuz 1895). Trabzon ve Samsun'da posta hizmeti veren ecnebi şirketlerden birisi de Ruslara aitti. *Rus Vapur ve Ticaret Kumpanyası* (ROPİT) 1857 yılında Samsun, Trabzon, Selanik, İzmir, İskenderun gibi yerlerde posta ofisleri açarak Osmanlı posta taşımacılığında önemli aktörler arasında yer almaktaydı. Trabzon'daki acentesine teslim edilmek üzere Üsküp Rus konsoloslu tarafından gönderilen pakette yasaklı yayınlar arasında yer alan *Ronanos* isimli bir gazete Rus postası tarafından vilayete getirilmişti. Osmanlı yetkilileri tarafından ele geçirilen gazete nedeniyle kumpanyanın Trabzon acentesi ve görevlileri uyarılmış, bu tür olayların tekrar edilmemesi istenilmişti. Karakulak, 2020, s.186.

⁵⁶ BOA. DH.MKT. 13/33, 14 Şevval 1310 (1 Mayıs 1893).

bir papaz ve birkaç şahsın yakalanması için de girişimde bulunulmuş ancak başarılı olunamamıştır.⁵⁷

Muzır neşriyatın Osmanlı coğrafyasına girişine aracılık edenler arasında Trabzon Vilayeti özelinde yabancı ülkelerin konsoloslarına da rastlanılmaktadır. Trabzon Fransız postanesinden Erzurum'a gönderilmek üzere bir paket içinde yer alan iki adet *Revo (?) de Loryan* isimli risalenin üzerinde Erzurum Fransız konsolosu adına gönderildiği bilgisi dikkat çekmişti. Risalelerin kenarına düşülen notlardan hareketle yapılan inceleme neticesinde alıcının aslında Thomas Karabet olduğu, konsolosun da bu duruma aracılık ettiği ortaya çıkarılmıştı.⁵⁸

Benzer bir durum Rusya'dan gelip Trabzon Rus acentesinden mahalli postaya verilen bazı yayınlara özelinde de yaşanmıştı. Yapılan incelemede Erzurum Rus konsolosu adına gönderildiği tespit edilen on beş adet Ermenice takvimin içeriğinde sakıncalı ifadelerle rastlanmıştı. Bu durumda söz konusu takvimler hakkında nasıl muamelede bulunulması gerektiğine dair yazışmalar gerçekleştirildi. Sonuçta takvimlerin birkaçının konsolosa teslim edilmesi, geri kalanına ise el konulmasına karar verildi.⁵⁹ Konsoloslar adına gelen bu tarz muzır neşriyatların sayısının artması yetkilileri önlem almaya zorlamış, vilayetlere bu konuda hassasiyet göstermeleri emredilmiştir.⁶⁰

Ermenilere ait yayınların yanında Rumlara ait muzır neşriyata da rastlamak mümkündür. Seküler düşüncenin arttığı, meşruiyetin dinden uzaklaştığı milliyetçilik çağında, din adamları da ulusal hareketlere öncülük yapıyorlardı. Diğer bir ifadeyle sivil liderlere cemaatlerindeki konumlarını kaptırmak istemeyen din adamlarının “ayrılıkçı ve bölücü” hareketlere destek vermeleri sıradanlaşmıştı. Yunan ihtilalinin önde gelen isimlerinden Marko'ya ait “*Korkak Türkler gaib olsun, Arabistan'a gitsin, Yunaniler ileri ileri*” ifadelerinin yer aldığı evrakın Gümüşhane'ye bağlı Hedre köyü manastır görevlisinin üzerinden çıkması bu minvalde değerlendirilmelidir.⁶¹

5. Sakıncalı Yayınların Vilayete Girişinin Engellenmesine Dair

Osmanlı yöneticilerinin muzır neşriyatın ülkeye daha çok dışarıdan ve farklı yollarla getirildiği konusunda hemfikir oldukları anlaşılmaktadır. Merkezi hükümet, kurumlar ve komisyonlar ihdas ederek özellikle gümrüklerde bir takım tedbirler alınması için genelgeler yayımlamışsa da uygulamanın zaman zaman aksadığı görülüyordu. Taşra idarelerinin merkezi yönetimi aksaklıkların giderilmesi ve daha etkili tedbirlerin alınması hususunda yönlendirmesi İstanbul'dan çıkan kararların masa başında üretilmediğini ortaya koyuyordu.

Muzır neşriyatın ülkeye sokulmasında aracı olan acentelerin denetimi uygulamaya konulmaya çalışılan öncelikli kararlardan birisiydi. Trabzon Valiliği'nden gönderilen yazıda acenteler vasıtasıyla vilayete getirilen her türlü kitap, mektup ve risalenin titizlikle

⁵⁷ BOA, A. MKT. MHM 714/17, 21 Kanun-ı Evvel 1310 (02 Ocak 1895).

⁵⁸ BOA, DH. MKT 2165/67, 26 Ramazan 1316 (07 Şubat 1899).

⁵⁹ BOA, DH. TMIK. M 143/45, 15 Muharrem 1321 (13 Nisan 1903).

⁶⁰ BOA, DH. ŞFR 377/25, 03 Mart 1323 (16 Mart 1907).

⁶¹ BOA, Y. MTV 311/65, 16 Cemazeyilevvel 1326 (16 Haziran 1908).

kontrol edilmesi isteniyordu. Özellikle yabancı gazetelerin acentelerden çıkartılmadan hükümet memurlarınca yerinde kontrol edilmesinin uygun olacağı belirtiliyordu.⁶²

Vilayette yaşanan sorunlara dair gözlemlenen ve merkeze iletilen bir başka tespit de giriş çıkışlarda görev yapmakta olan güvenlik personelinin sayısının yetersizliği hususuydu. Gerek vilayet ahalisinden gerekse de ecnebilerden ticaret için memleketlerine gidip gelenlerin ülkeye girişte yanlarında evrak-ı muzırı türünden bir eşyanın olup olmadığının kontrol edilmesi rutin bir uygulama olarak devam ediyordu. Ancak bu kişiler arasında sıklıkla kadınların da yer alması birtakım sorunları da beraberinde getiriyordu. Erkek görevliler tarafından kadın yolcuların üstlerinin aranamıyor olması ciddi güvenlik zafiyetleri doğuruyordu. Bu nedenle Trabzon, Rize, Ordu, Giresun ve Samsun gibi vilayet iskelelerinde istihdam edilmek üzere kadın görevlilerin tayin edilmesi talep edilmiştir. Trabzon Gümrüğü için yapılan bu talep, Bâbîâli tarafından ancak 16 Şubat 1908 tarihinde onaylanmıştır.⁶³

Memur eksikliğine rağmen Trabzon Valiliği özellikle Ermenilerin ülkeye sokmaya çalıştıkları muzır neşriyata karşı gerekli tedbirlerin istisnasız alındığı konusunda çok netti. Hatta “*bozguncuların*” vilayet iskelelerinden ateşli silahlar geçirmesinin imkânsız olduğunu söylüyordu. Oysa valinin iddialı sözleri, merkeze gönderilen ve bizzat kendi imzasını taşıyan farklı tarihlerdeki pek çok yazı ile tezat oluşturuyordu. Uzun sahil şeridinin kontrolünün imkansızlığı, memur sayısının yetersizliği, görevlilerin dikkatsizliğinin yanında ecnebilerin kurumsal ve bireysel destekleri çalışmaları sekteye uğrattıyordu. Ayrıca deniz postalarına yönelik denetimler sıklaştırılınca ecnebi kara postalarının devreye sokulduğu da bir gerçektir.⁶⁴

Her ne kadar Trabzon Valisi muzır yayınların vilayete sokulamaması konusunda gereken tüm önlemlerin alındığını ifade etmiş olsa da şahıslar vilayete sakıncalı evrakları sokmanın bir yolunu buluyordu. Bu minvaldeki evrak ve risalelerin Osmanlı ülkesine girmesinin ve burada yayılmasının katiyen yasak olmasına rağmen bu tarz durumlarla karşılaşıldığı ve bu durumun da memurların dikkatsizliğinden kaynaklandığı

⁶² BOA, DH. MKT 1775/11, 13 Teşrin-i Evvel 1306 (25 Ekim 1890).

⁶³ BOA, DH. MKT 294/39, 29 Eylül 1310 (11 Ekim 1894). Erkek görevlilerin çalıştığı gümrüklerdeki kontrollerde yakalanmamak için ülkeye girişi yasak olan eşyaların gizlice sokulmasında erkek görevlilerin üst araması yapamayacağı için kadınlar aracılık etmeye başlamıştı. Ülke toprakları içinde Düyûn-ı Umumiye ve Reji kontrolündeki ürünlerin kaçırılmasında genellikle Osmanlı tebaası kadınlar yer alırken, ülke sınırlarındaki kaçakçılık olaylarında daha çok yabancı kadınlar rol almaktaydı. Osmanlı topraklarında kadınların da karıştığı kaçakçılık olaylarını engellemede jandarma ve Reji İdaresi'nin kolcuları görev yaparken, ülkenin sahil ve kara sınırlarında bu konuda bir önlem alınmamıştı. Rüsûmât Emaneti bu görevi daha çok ücreti mukabilinde Reji'nin kadın kolcularına yaptırmaktaydı. Fakat, kadın yolcuların da kaçakçılık olaylarına karıştığına dair gelen ihbarların artması üzerine Rüsûmât Emaneti, bu şahısları yakalamak için Anadolu'da Trabzon, Mudanya ve İzmir gibi sahil ve kara sınırlarında özellikle yolcu ve eşya giriş çıkışının yoğun olduğu gümrük kapılarında kadın kolcu istihdam etmeye karar vermişti. Gümrüklerde görevlendirilen kadın kolcuların görevi, yalnızca üst ve eşya aramak değil aynı zamanda muzır evrak, patlayıcı madde gibi ürünlerin tespitini yapmak ve yetkililere haber vermektir. Çelik, 2015, s.1019,120,1023.

⁶⁴ BOA, A. MKT. MHM 704/18, 10 Nisan 1311 (22 Nisan 1895).

kaydedilmişti. Alınan tüm tedbirler çerçevesinde Rüsûmât Emaneti'nde görevli memurlar gümrüklerden geçen tüm kitap ve risaleleri kontrol etmekte ve içeriğinde sakıncalı bir duruma rastlanması halinde Maarif Nezareti'ne de danışılıyordu. Bu nedenle de gümrüklerden kitap geçirilemeyeceği bilindiğinden genellikle bu gibi neşriyatların taşınmasının ecnebi kara postalarıyla da yapıldığına dikkat çekiliyordu.⁶⁵

XIX. yüzyılın son çeyreğinde ve onu takip eden yıllarda muzır yayınlardaki artış, bunlarla mücadele konusunda tespit edilen aksaklıklara karşı yeni önlemlerin alınmasını zaruri kılmıştır. Bu sayede merkezde ve yerelde muzır neşriyatla mücadele hususundaki iş yükünün nispeten hafifletilmeye çalışılmasına da gayret ediliyordu. Ancak her ne kadar mevcut uygulamalara ilave olarak yeni tedbirler alınması gündeme gelse de vilayette muzır neşriyat dolaşımının önüne istenilen ölçüde geçilememiştir. Özellikle “muzır düşünceler” ihtiva eden kitaplara sıklıkla rastlanılmakta ve içeriğinden emin olunamayanlar da incelenmek üzere merkeze gönderiliyordu. İstanbul'da Maarif Nezaretince incelenen yayınların sakıncalı bulunması durumunda imha edilmeleri emrediliyordu.⁶⁶

Şüpheli evrakların incelenmek üzere İstanbul'a gönderilmesi yaygın bir uygulama halini almıştı. Bunun nedeni vilayetlerde yabancı dil bilgisine sahip memur sayısındaki yetersizlikle beraber sorumluluk almakta tereddüt eden taşra idarecileriydi. Trabzon'da ele geçirilen İbranice yazılmış bir kitap bu hususa örnek teşkil etmektedir. *Mecusilerin Zamanında Hristiyan Şühedası* isimli İbranice bir kitabın ele geçirilmesi üzerine Trabzon Rüsûmât Müdüriyeti'nde İbranice okuyabilecek kimse olmaması gerekçesiyle kitap, Maarif Nezareti'ne gönderilmiştir. Orada yapılan incelemeler sonucunda kitapta sakıncalı bir durumun olmadığı anlaşılmış ve kitap sahibine iade edilmek üzere geri gönderilmiştir.⁶⁷

Sonuçları dikkate alındığında diplomatik sorunları beraberinde getirebilecek uygulamalar, yayının içerdiği konulara dair bilgili kişilerin gerekliliğini ortaya koyuyordu. Osmanlı yönetiminin merkezi bir sansür kurulu oluşturması bu açıdan anlam kazanmaktadır. İslam dininin esasları hakkında İngilizce yazılmış kitapların Trabzon'da incelenmesi ve ardından “kesin bir kanaate” varılamaması üzerine Maarif Nezareti'ne gönderilmesi, sorumluluğu üst birimlere atmak olarak değerlendirilebilir. Nitekim Maarif

⁶⁵ BOA, HR. TH 56/94, 16 Mayıs 1301 (28 Mayıs 1895).

⁶⁶ Trabzon'da ikamet eden Papaz Teorodit adına Marsilya'dan otuz adet kitap gelmiş ve bunlar incelenmek üzere Maarif Nezareti'ne gönderilmişti. Nezarete yapılan inceleme neticesinde kitaplardan birinde sakıncalı ifadelerin yer aldığı tespit edilmişti. Bu nedenle el konulan kitabın imha edilmesi Trabzon Valiliği'ne bildirilmişti. BOA, MF. MKT 130/4, 25 Temmuz 1307 (6 Ağustos 1891).

⁶⁷ Demirel 2007, s.101. Koloğlu 1998, s.133. BOA, MF. MKT 153/115, 21 Temmuz 1309 (02 Ağustos 1893). Gümrüklerde yapılan kontroller esnasında bazen sakıncalı olmayan yayınlara da el konulduğu olmaktaydı. Her ne kadar gümrüklerde görev yapan kontrol memurları Türkçe, Fransızca ya da diğer bir Avrupa dili bilenler arasından seçilmesine dikkat ediliyor olsa da Türkçe olmayan bazı yazılı ve basılı eserlerden şüphe ediyorlardı. Evrakın yazıldığı dili anlayamayan hatta Osmanlıca bir eseri dahi okuyamayan kolcu ve muayene memurlarının tereddüdü sakıncalı olmayan evraklara da el konulmasına sebebiyet veriyordu. Çelik, 2015, s.1018.

Trabzon Vilayeti Örneğinde Osmanlı Devleti'nde Muzır Neşriyatla Mücadele

Nezaretî'nce incelenen eserlerden *Dünyanın Mezahip Parlamentosu* adlı eser sakıncalı bulunmuş ve muzır neşriyat cetveline işlenmiştir.⁶⁸

Maarif Nezaretî'nin incelemesi sonucu sakıncalı bulunan eserler, *Dünyanın Mezahip Parlamentosu* örneğinde olduğu gibi, Osmanlı yönetimince muzır neşriyat cetveline işleniyor ve her geçen gün liste güncelleniyordu. Sonraki incelemelerde görevlilere kolaylık sağlamayı amaçlayan muzır neşriyat cetveline vilayetlerden de isimler gönderiliyordu. Bu durumun bir örneği Rüsûmât Emaneti'nin Trabzon'dan gönderilen cetvellerde eser isimlerinin orijinal haliyle kaydedilmesi talebinde karşımıza çıkmaktadır. Trabzon Valiliği'nin Mart-Haziran 1893 arasındaki listesi, yayınların isimlerinin üzerlerindeki dilde yazılması ve kaç adet ele geçirildiklerinin belirtilmesi için yeniden düzenletilmişti. Anlaşılan merkezi idare bir taraftan muzır neşriyatla mücadeleyi sistemli ve kolay hale getirmeye çalışırken, diğer taraftan da yayınların adetiyle nicel bir denetim yapıyordu.⁶⁹

Yukarıdaki örneklerden hareketle sakıncalı olduğu düşünülen kitapların incelemesi yapıldıktan sonra eğer muzır bir içeriğe sahipse genellikle yakılarak imha edilmesi uygun görülüyordu. İçeriğinde sakıncalı ifadeler bulunmayan kitap ve evraklar ise sahibine iade ediliyordu. Hatta bu konuda yapılan yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla herhangi bir sorun teşkil etmeyen yayınların vakit geçirilmeden sahibine iade edilmesi de görevlilere emrediliyordu.⁷⁰

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin özellikle XIX. yüzyılın ortalarından sonra karşılaştığı sorunlardan birisi olan sakıncalı yayınlar uzun süre devleti meşgul etmişti. Kara, deniz ve demir yolları aracılığıyla ülkeye sokulan muzır neşriyat pek çok vilayete ve kente yayılmıştı. Milliyetçilik akımının zirvede olduğu bu dönemde Avrupalı devletlerinin Osmanlı hakimiyetinde yaşamakta olan Ermeni ve Rum cemaatlerine yönelik izlemiş oldukları politikaların birer propaganda aracı haline gelen muzır yayınların neşredilmesi Osmanlı ahali arasında da zaman zaman huzursuzluklara neden olmuştur. Farklı zamanlarda çeşitli yöntemlerle Osmanlı coğrafyasına sokulmaya çalışılan bu yayınlara karşı devlet resmî kurumları aracılığı ile bir takım önlemler almış, alınan önlemlerin yetersiz kaldığı noktada ise yeni kurumlar ihdas etme yoluna gidilmiştir.

Trabzon Vilayeti de muzır neşriyatların sıklıkla karşılaştığı yerlerden biriydi. Vilayetin önemli liman kentlerine sahip olması sakıncalı evrakların kara yolu haricinde

⁶⁸ BOA, MF. MKT 347/31, 30 Nisan 1312 (12 Mayıs 1896). Trabzon Vilayeti'nde ele geçirilen ve hakkında kesin bir kanaate varılamayan bir başka neşriyat Fransızca olarak basılmış resimli bir kitaptı. Edward isimli bir şahıs tarafından Paris'te basıldığı düşünülen kitap, içeriğinin incelenmesi için Maarif Nezaretî'ne gönderilmişti. İncelemenin ardından eserin Paris'te bir matbaada basıldığı kesinleşmiş, İslamiyet hakkında sakıncalı ifadeler barındırdığı ortaya çıkmıştı. Bu nedenle kitabın Osmanlı topraklarında yayılmasının engellenmesi ve muzır neşriyat cetveline kaydedilmesi kararlaştırılmıştı. BOA, MF.MKT 295/29, 30 Teşrin-i Evvel 1311 (11 Kasım 1895).

⁶⁹ BOA, MF. MKT 220/20, 17 Safer 1312 (20 Ağustos 1894).

⁷⁰ BOA, MF. MKT 292/23, 13 Cemazeyilahir 1313 (03 Ekim 1895).

deniz yolu ile de taşınabilmesine imkân sağlıyordu. Avrupalı devletlerin ve Rusya'nın Karadeniz'de ticaret yapmaya başlamaları ve düzenli vapur seferlerinin doğal bir sonucu olarak vilayetteki yolcu ve eşya trafiği artış göstermiştir. Bununla bağlantılı olarak da ecnebler deniz yoluyla çok sayıda muzır evrakı vilayete sokmak için girişimde bulunmuşlardır. Trabzon limanlarına yapılan vapur seferleri ve artan ticaret ecnebi kumpanyalarının vilayetteki şehirlerde temsilciler bulundurmasını gerekli kılmıştır. Ancak bu temsilciler zaman zaman görev ve yetkilerinin dışına çıkarak vilayetteki asayiş, düzeni ve huzuru bozucu neşriyatın yayılmasına aracılık etmişlerdir. Ermenilerin bu alanda gösterdikleri yoğun faaliyetler 1895 senesinde Trabzon'da olayların çıkmasına neden olmuş, daha sonraki yıllarda da devam etmiştir.

Trabzon Vilayeti'nde muzır yayımların yayılmasında Ermeni cemaati üyelerinin yoğun bir faaliyet içerisinde buldukları görülmektedir. Ancak sakıncalı yayımların vilayet dahiline sokulmasında yabancı devlet görevlilerinin de payı vardır. Vilayete seyrüsefer yapan yabancı vapur kumpanyalarının acentelerinde çalışanların dahi muzır yayımlar konusunda faaliyette buldukları bilinmektedir. Bu kapsamda Trabzon Vilayeti yetkililerinin uzun yıllar boyunca muzır yayımlarla mücadele ettikleri ve merkezi kurumlarla irtibatlı bir şekilde sakıncalı yayımların engellenmesi hususunda gayret sarf ettikleri anlaşılmaktadır.

KAYNAKLAR

a. Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

- A. DVN. MKL 74/31, 09 Rabiulahir 1275 (16 Kasım 1858).
A. MKT. MHM 704/18, 10 Nisan 1311 (22 Nisan 1895).
A. MKT. MHM 714/17, 21 Kanun-ı Evvel 1310 (02 Ocak 1895).
A. MKT. MHM 715/15, 06 Teşrin-i Sani 1310 (18 Kasım 1894).
A. MKT. MHM 733/9, 01 Mart 1309 (13 Mart 1893).
BEO 648/48588, 20 Haziran 1311 (02 Temmuz 1895).
DH.MKT. 13/33, 14 Şevval 1310 (01 Mayıs 1893).
DH. MKT 1166/70, 23 Nisan 1323 (06 Mayıs 1907).
DH. MKT 1509/40, 03 Mayıs 1304 (15 Mayıs 1888).
DH. MKT 1510/50, 23 Mayıs 1304 (04 Haziran 1888).
DH. MKT 1513/2, 22 Mayıs 1304 (03 Haziran 1888).
DH. MKT 1531/30, 28 Temmuz 1304 (09 Ağustos 1888).
DH. MKT 1537/76, 18 Ağustos 1304 (30 Ağustos 1888).
DH. MKT 1754/56, 07 Muharrem 1308 (23 Ağustos 1890).
DH. MKT 1775/11, 13 Teşrin-i Evvel 1306 (25 Ekim 1890).
DH. MKT 1782/12, 05 Teşrin-i Sani 1306 (17 Kasım 1890).
DH. MKT 1792/105, 04 Kanun-ı Evvel 1306 (16 Aralık 1890).
DH. MKT 1801/80, 09 Kanun-ı Sani 1306 (21 Ocak 1891).
DH. MKT 2023/42, 09 Teşrin-i Sani 1308 (21 Kasım 1892).
DH. MKT 2165/67, 26 Ramazan 1316 (07 Şubat 1899).
DH. MKT 294/39, 29 Eylül 1310 (11 Ekim 1894).
DH. MKT 598/72, 13 Recep 1320 (16 Ekim 1902).
DH. ŞFR 156/55, 6 Teşrin-i Evvel 1308 (18 Ekim 1892).
DH. ŞFR 156/81, 23 Teşrin-i Evvel 1308 (04 Kasım 1892).
DH. ŞFR 158/82, 21 Nisan 1309 (03 Mayıs 1893).
DH. ŞFR 377/25, 03 Mart 1323 (16 Mart 1907).
DH. TMİK. M 143/45, 15 Muharrem 1321 (13 Nisan 1903).
DH. TMİK. M 47/38, 30 Recep 1315 (25 Aralık 1897).
DH. TMİK. M, 26 Teşrin-i Sani 1321 (09 Aralık 1905).
HR. SYS 81/30, 25 Cemazeyilahir 1277 (8 Ocak 1861).
HR. TH 56/94, 16 Mayıs 1301 (28 Mayıs 1895).
MF. MKT 123/148, 28 Rabiulahir 1308 (11 Aralık 1890).
MF. MKT 130/4, 25 Temmuz 1307 (6 Ağustos 1891).
MF. MKT 133/105, 03 Kanun-ı Evvel 1307 (15 Aralık 1891).
MF. MKT 153/115, 21 Temmuz 1309 (02 Ağustos 1893).
MF. MKT 172/117, 19 Haziran 1309 (01 Temmuz 1893).
MF. MKT 192/84, 18 Kanun-ı Evvel 1309 (30 Aralık 1893).
MF. MKT 220/20, 17 Safer 1312 (20 Ağustos 1894).
MF. MKT 241/52, 26 Teşrin-i Sani 1310 (08 Aralık 1894).

- MF. MKT 292/23, 13 Cemazeyilahir 1313 (03 Ekim 1895).
MF. MKT 295/29, 30 Teşrin-i Evvel 1311 (11 Kasım 1895).
MF. MKT 347/31, 30 Nisan 1312 (12 Mayıs 1896).
MF. MKT 76/42, 12 Recep 1299 (30 Mayıs 1882).
Y. MTV 311/65, 16 Cemazeyilevvel 1326 (16 Haziran 1908).
Y. PRK. ZB 6/106, 23 Teşrin-i Sani 1306 (05 Aralık 1890).
Y.A.HUS 509/33, 11 Muharrem 1325 (24 Şubat 1907).

b. Matbu Eserler ve İncelemeler

- Acaroğlu 1979 Acaroğlu, Türker “Sultan Abdülhamit II Döneminde Dış Yayın Yasaklamaları”, *Ulusal Kültür*, S.5, Temmuz 1979, ss.135-154.
- Akşin 2002 Akşin, Sina “1864 Matbuat Nizamnamesi Basın Özgürlüğünü Kısıtladı mı Geliştirdi mi?”, *XIII. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler*, III. Cilt -II. Kısım, Ankara 4-8 Ekim 1999, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2002, ss.979-983.
- Akyıldız 2018 Akyıldız, Ali *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018.
- Akyıldız 2011 Akyıldız, Ali *Sürgün Sefir Sadullah Paşa*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.
- Ardıç 2009 Ardıç, Murat *Mutbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2009.
- Aslan 2016 Aslan, Taner “Levant Postalarında Evrak-ı Muzırır”, *International New Tendencies Congress In Ottoman Researches*, October 7-9, 2016 Sarajevo, Proceedings Book, ss.529-538.
- Aslan 2019 Aslan, Taner “1881 Tarihli Osmanlı Posta Nizamnamesi”, *Klasikten Moderne Osmanlı Ekonomisi*, Ed. Arif Bilgin, Burhan Çağlar, Kronik Yayınları, İstanbul 2019, ss.347-376.
- Birinci 2006 Birinci, Ali “Osmanlı Devletinde Matbuat ve Neşriyat Yasakları Tarihine Medhal”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 4/7, 2006, ss.291-349.
- Bolat & Aslan 2020 Bengül Bolat Osman Furkan Aslan, “Sultan II. Abdülhamid’in Saltanat Döneminde Mısır Menşeli Muzır Neşriyat ve Devletin Aldığı Tedbirler (1876-1909)”, *Karadeniz Araştırmaları*, XVII/68, 2020, ss.943-959.
- Çavdar 2017 Çavdar, Necati *Muhbir Osmanlı Basınının Sivri Dili*, Kriter Yayınları, İstanbul 2017.
- Çelik 2015 Çelik, Birten “Osmanlı Gümrüklerinde Kadın İstihdamı: Kadın Gümrük Kolcuları (1901-1908)”, *Bellekten*, C.LXXIX, S.286, Aralık 2015, ss.1003-1038.
- Catalogue des livres et des brochures dont l’entrée dans l’Empire Ottoman a été interdite, *Matbaa-i Osmaniye*, Dersaadet, 1319.

Trabzon Vilayeti Örneğinde Osmanlı Devleti'nde Muzır Neşriyatla Mücadele

- Demir 2005 Demir, Tanju “Salih Zeki ve Ecnebi Postahanelerinin Kaldırılması Konusundaki Görüşleri”, *Osmanlı Bilim Araştırmaları*, VII,1, 2005, ss.169-185.
- Demirel 2004 Demirel, Fatmagül “Osmanlı Devleti’nde Kitap Basımının Denetimi”, *Yeni Dönem Türkiye Araştırmaları*, 5/3, 2004, ss.89-104.
- Demirel 2007 Demirel, Fatmagül *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*, Bağlam Yayınları, İstanbul 2007.
- Dıġırođlu 2017 Dıġırođlu, Filiz “II. Abdülhamid Dönemi Matbuât Politikaları: Mushaf basımı ve Dinî Neşriyat”, *Sultan II. Abdülhamid Han ve Dönemi*, Ed. Fahrettin Gün, Halil İbrahim Erbay, TBMM Milli Saraylar Yayınları, İstanbul 2017, ss.631-651.
- Fidan 2015 Fidan, M.Akif “Arşiv Kaynaklarına Göre Osmanlı Devleti’nde Bazı Romanların Mahzurlu Bulunma Nedenleri”, *III. Milletlerarası Tarihi Roman Bilgi Şöleni Bildiri Kitabı*, 2015, ss.133-147.
- Halaçoğlu 2005 Halaçoğlu, Ahmet *1895 Trabzon Olayları ve Ermenilerin Yargılanması*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2005.
- İnuğur 1982 İnuğur, M. Nuri *Basın ve Yayın Tarihi*, Çađlayan Kitapevi, İstanbul 1982.
- İpek 1999 İpek, Nedim “Canik Sancağı’nın Nüfusuna Dair Bir Değerlendirme”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.12, C.1, 1999, ss.29-45.
- İpek 2021 İpek, Nedim “Trabzon’da Ermeni Nüfusun Hareketliliđi”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 31/2021, ss.11-40.
- İpek 2022 İpek, Nedim *Memalik-i Şahannede Muhaceret*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2022.
- Karagöz 1998 Karagöz, Rıza “Canik Sancağı’nda Ermeni Çetelerinin Faaliyetleri”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11/1, 1998, ss.251-257.
- Karakulak 2020 Karakulak, Mesut *Osmanlı Sularında Rus Vapurları Buharlı Çağında Rus Vapır ve Ticaret Kumpanyası (1856-1914)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.
- Kılıçaslan 2019 Kılıçaslan, M. Emre *Osmanlı Kıyılarındaki Batı: Avusturya Lloyd Buharlı Kumpanyası*, Libra Yayıncılık, İstanbul 2019.
- Koloğlu 1998 Koloğlu, Orhan *Avrupa Kıskaçında Abdülhamit*, İletişim Yayınları, İstanbul 1998.
- Kurşun 1999 Kurşun, Zekeriya “II. Abdülhamid Döneminde Batı Basımında İmaj Düzeltme Çabaları: Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti’nin Kurulması ve Faaliyetleri”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S.1 İstanbul 1999, ss.105-118.
- Montesquieu 1774 Montesquieu, *Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence*, Chez Arkstée et Merkus, A Amsterdam Et A Leipsick 1774.

- Özcan 2017 Özcan, Tuğrul “Osmanlı Gayrimüslim Okullarında Türkçenin Yaygınlaştırılmasına Yönelik Faaliyetler (1876-1908)”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C.6, S.1, 2017, ss.213-233.
- Sabato 2014 Sabato, Milena “Comparing Book Censorship: An Italian and European Perspective (Centuries XVI-XVIII)”, *European Scientific Journal*, C.10, S.22, 2014, ss.53-68.
- Saydam 2019 Saydam, Abdullah “Osmanlı Hükümeti ve Yabancı Kaynaklı Muzır Yayınlar”, *Akademik Bakış Dergisi*, S.71, Ocak-Şubat 2019, ss.251-264.
- Serbestoğlu 2019 Serbestoğlu, İbrahim *Canik Sancağında Tanzimat, Teftiş ve Modernleşme*, Gece Yayınları, Ankara 2019.
- Shaw & Shaw 2017 Shaw, Stanford J., Shaw, Ezel Kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C.2, E Yayınları, İstanbul 2017.
- Ş. Sami 2007 Şemsettin Sami *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2007.
- Tan 2019 Tan, Hakan Trabzon Vilayeti’nde Ecnebiler 1853-1908, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2019.
- Topuz 1996 Topuz, Hıfzı *100 Soruda Türk Basın Tarihi, Başlangıçtan Bugüne Davalar, Hapisler, Saldırıları, Faili Meçhul Cinayetler ve Holdingler*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1996.
- Turgay 1994 Turgay, A. Üner “Trabzon”, *Doğu Akdeniz’de Liman Kentleri (1800-1914)*, Ed. Çağlar Keyder, Y. Eyüp Özveren, Donald Quataert, Çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, ss.45-75.
- Uygun 2015 Uygun, Süleyman “Bir Fransız Buharlı Deniz Nakliyat Kumpanyası Etrafında Osmanlı-Fransız-Ermeni İlişkileri”, *Gazi Akademik Bakış*, 8/16, Yaz 2015, ss.121-146.
- Uygun 2016 Uygun, Süleyman “Paquet Vapur Nakliyat Kumpanyası (Compagnie de Navigation Paquet) ve Osmanlı Ermenileri”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 56/2016, ss.1339-1363.
- Yau & Wong 2021 Yau, Hoi-yan and Wong, Heung-wah, *Censorship in Japan*, Routledge, New York 2021.
- Yılmaz 2019 Yılmaz, Özgür “Fransız Belgelerine Göre 19. Yüzyılın Başlarında Güney Karadeniz Limanları”, *Mavi Atlas*, 7/1, 2019, ss.111-142.
- Zamacı 2019 Zamacı, Ayşe “Ermeni Milliyetçiliğinin Siyasallaşmasında Ermeni Muallimlerin Faaliyet ve Rollerini”, *Ermeni Araştırmaları*, S.62 (2019), ss.47-71.

SUMMARY

Throughout history, people have recorded their feelings and thoughts with various tools and have aimed to ensure that they reach someone else and sometimes to the next generations. Written works have been copied by hand for a long time, and there has been a transformation in this field with the developments in printing techniques. Finally, with the invention and development of the printing press, copying written works became easier. Of course, although this was a positive development in conveying knowledge, emotions, and thoughts to others, it also became a threat in some cases, especially for states. For this reason, state administrators implemented censorship against published documents they did not want.

The prevalence of the printing press and the increase in the number of publications caused European states to censor certain publications. In the age of nationalism, the idea of maintaining the unity and integrity of the state, as well as maintaining their interests, pushed the states to take measures on printed works. One of the states is the Ottoman Empire struggling against such publications.

Although it is not easy for Ottoman administrators to clearly say what kind of works are detrimental, this concept can be evaluated based on official Ottoman archive documents. In this context, when the documents described as detrimental in the Ottoman documents are examined, publications that are against the state's unity and integrity, insulting the values Islam considers sacred, and insulting the sultanate and sultanate authorities are included in this category. At the same time, works that denigrate what statesmen do, humiliate different ethnic and religious groups that make up the society and contain false information were evaluated within the framework of detrimental publications.

Such publications were more common in Ottoman geography, especially in the second half of the 19th century. The Ottoman rulers were concerned that the non-Muslims living under their rule would be provoked against the state, and the peace would be disturbed. On the other hand, they refused to spread publications that insulted the values they considered sacred. For this reason, they took many precautions to prevent detrimental publications. One of these measures was the prohibition of such publications by enforcing various laws. Another way to carry out checks was so that publications brought from abroad were not allowed to pass through customs. The measures taken were not limited to these. Printing houses and bookstores were checked regularly.

However, it was not always possible to examine the publications generally brought through foreign states' postal services. For this reason, even the closure of foreign postal services in Ottoman port cities came to the fore. Detrimental publications were carried by means of French steamships such as *Maritime* and *Paquet* to the Ottoman port cities. Although passengers and their belongings were searched at customs in the ports, this was sometimes impossible. The absence of female officers at the customs, especially to search for female passengers, put the local administrators in a difficult situation.

Officials of foreign states were among those who mediated the introduction of detrimental publications to the Ottoman geography. Since the second half of the 19th century, consulates were opened by many foreign states in parallel with the increasing

commercial potential of Trabzon Province. Although the consuls in the province were assigned to deal with the problems of their citizens, they were engaged in activities outside of their duties by mediating the entry and dissemination of detrimental publications.

Armenians were at the forefront of those who mediated the entry and spread of harmful publications in the Province of Trabzon. Publications that were published in foreign countries and that could cause separatist movements in the Ottoman geography were brought into the country by Armenians. It was revealed by research on the allegations made against them that the teachers working in Armenian schools also owned such publications. At the same time, the clergy was also involved in the spread of such publications.

The attitude of the Ottoman state administrators towards these developments was quite clear. However, the lack of civil servants in the fight against detrimental publications and the deficiencies of the customs officers in mastering foreign languages were obstacles to obtaining the desired result. Documents written in a foreign language were checked by customs officials. However, sometimes the content could not be adequately controlled because they did not know the language in which the text was written. On the other hand, the fact that some officials avoided taking responsibility put the Ottoman administrators in a difficult situation.

To sum up, publications that were taught detrimental were banned by the Ottomans and the other states. The way of struggling with such kinds of documents could differ according to state policies and circumstances. However, the states' point of view seemed to be the same against the detrimental publications described as a threat.